ספר

וידבר דוד

שיעורי הלכה מאת

האי גברא רבה הגאון המפורסם

הרב **ר' דוד הלוי העללער** זצ"ל

שהרביץ תורה לעדרים שנים רבות

בק"ק לוגאנא שבמדינת שווייץ יצ"ו ובירחי כלה דאירופה

ובסוף ימיו בעיר ניו יארק יצ"ו

בכולל בית משה ובאירגון שיעורי תורה

וזה יצא ראשונה מתוך השיעורים שהגיד ברבים:

ענייני שו"ע אורח חיים חלק א'
השכמת הבוקר, נט"י של שחרית, תפלה,
קריאת התורה, קדושת ביהכ"נ, ועוד

כולל בירורי הלכה למעשה משולבים בדברי התעוררות
לדקדוק המצוות ועם הרבה חידושי דינים
למען ידעו את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון

הועתק מקלטות עם ביאורים בשולי הגליון

ע"י נכדו

יום טוב ליפמאן שרייבער

בן הרה"ג **ר' שמעון מנואל** שליט"א בעמח"ס **באר שמעון**

לייקוואד נ. דז. יצ"ו

©
כל הזכויות שמורות להמוציא לאור

Y.T.L. Schreiber
400 Second Street
Lakewood, NJ 08701

(732) 905-8942

נערך והובא לדפוס ע"י:

מכון עלה זית

עריכת ספרים מהחל עד גמירא
732.513.3466

alehzayis@gmail.com

הקדמה

וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת
(שמואל ב פרק כב)

פסוק זה שנאמר על דוד מלך ישראל ניתן להמליץ על מורי זקני הג״ר דוד הלוי העללער זצ״ל אשר מתורתו אנכי נותן לפניכם היום, כי שירת התורה הוה מרגלא בפומיה, בה דיבר כל ימיו, ממנה למד וממנה לימד, עד יומו האחרון, את השירה הזאת היתה עיקר דיבורו.

האברבנאל מפרש כוונת הפסוק, שדוד המלך חיבר שירה זו בבחרותו, ואותה שר כל ימיו, ולא מש ממנה. כמו כן היה אצל מורי זקני, בבחרותו עסק בלימוד התורה ביגיעה רבה עד שנתגדל הרבה מאד, וממנו לא זז כל ימיו, חזר על הראשונות והוסיף עוד ועוד.

עוד כתיב בנוגע לדוד מלך ישראל (שם פרק כ״ג) ״ואלה דברי דוד האחרונים״, והם הדברים שחיבר בעת זקנותו. וכך הם דברי התורה שבספר זה, רובם הם משיעוריו שהגיד בסוף ימיו ללמד בני ישראל הלכה למעשה, ובכללם עניני נטילת ידים שהיה עוסק בה בשנתו האחרונה, ועסק בה גם ביומו האחרון ממש, שלימד עניני נטילת ידים לאברכי הכולל בכולל בית משה, וגם היה בדרך הליכתו להגיד שיעור בענין זו.

השיעורים אשר מהם הוצאתי הדברים שבספר זה נאמרו בירחי כלה דאירופה, ובאירגון שיעורי תורה בביהמ״ד קרלין סטאלין בניו יארק. את השיעורים נאמרו אחרי יגיעה רבה ועצומה ללבן ולברר דברי התורה לאמתתן לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, באופן הראוי ללמוד ממנו כדת מה לעשות, את הדרך אשר ילכו בה.

דרכו של מו״ז היה לברר כל הלכה והלכה מהמקור ממש, לא לסמוך על ליקוטים, ואף לא לסמוך על מה שמביאים האחרונים מדברי הראשונים, אלא לעיין במקור

הדברים ממש. וכשהיה לומד במשנה ברורה והגיע למקום שכתוב בה לעיין בספר פלוני, היה אומר, "אילו היה החפץ חיים עומד כאן ומצוה לנו לעיין באותו ספר, ודאי היינו מקיימים דבריו, ואם כן גם כשכתב כן בספרו, צריכים אנו לקיים דבריו". ובדרך זה היה עוסק בדברי הראשונים, את המפורסמים ואת שאינם מפורסמים, היה מעיין בספריהם ומדייק בכל תיבה ובכל אות של דבריהם כדי לעמוד על יסוד ההלכה, ואח"כ היה עוסק בדברי האחרונים באופן זה עד שהגיע לברר ההלכה למעשה.

הרבה כתבים הניח מורי זקני זצ"ל ממה שכתב לעצמו בעת לימודו, והמעיין בהם יראה מחזה נורא, בכל סוגיא וסוגיא מתברר כל שיטות הראשונים בכל הצדדים וצדי צדדים, לארכן ולרחבן, באופן של שלימות. ובכחו הגדול צמצם כל ידיעותיו כשהגיד השיעורים ברבים לבעלי בתים כדי שלא לבלבל השומעים, וכדי שיבינו מתוך השיעורים הלכה למעשה.

בשיעורים שהיה מלמד לפני בעלי בתים שבאו לשמוע עיקר ההלכה ולא יסודי ההלכה, היה רגיל ללמד מתוך המשנה ברורה, אמנם היה לימוד שלם עם הבנת דברי הראשונים מתוך המשנה ברורה, ולהפליא היה איך שהסביר כל הלכה והלכה כפי מקור הדין באופן שהיה נשמע כפשוט, אבל באמת הרבה היה מונח בה, כמו שיראה המעיין בתוך ספר הזה.

ולבד מבירור ההלכה עצמה, היה גם דורש ומעורר בענין קיומן, היה מפרט שכר קיומן ולהיפך חומר ביטולן, כדי שיהיה הלימוד על מנת לעשות. והכל עשה בנעימות ובחביבות, והיו הדברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב, שיקבלו השומעים לקיים ההלכה למעשה. אשרי אזן ששמעה שיעוריו הנפלאים.

אף שיחת חולין שלו היה באופן ללמד לאחרים. כשהיה מדבר עם קרוביו וידידיו היה מוצא דרך שילמדו מהשיחה איזו הלכה הנוגעת למעשה. כן היה מלמד הרבה בדרך שימוש תלמידי חכמים.

זוכרני פעם כשהראיתי לו מה שכתבתי חידוש בתורה, אמר לי, יש לדעת מה שכתב הרמב"ם באגרת (במאמר קידוש השם) שמה שדורשים ברבים צריכים ללמוד ארבע פעמים קודם אמירתם, ומה שכותבים צריכים ללמוד אלף פעמים אולי יספיק זה.

והוסיף, שבזמנינו שיש קלטות [טעיפס] ונשאר הכל לדורות, גם כשדורשים צריכים לברר אלף פעמים שיהיו הדברים אמתיים, כי מאי שנא.

ונאה דרש ונאה קיים, עסק בבירור ההלכה הרבה מאד, בירר בכל סוגיא כל שיטות הראשונים בירור אחר בירור, איך נשתנה שיטה זו מזו, וכן עשה גם בשיטות האחרונים, עד כדי בירור ההלכה למעשה באופן של תורת אמת. לא עסק למצוא פירוש מחודד, אלא כדי לברר אמיתית התורה. ואגרת הרמב״ם הנ״ל תלה על כותל ביתו כדי לראותה תמיד ולקיים מה שכתוב בה.

ובאופן זה הוכנו השיעורים הנכללים בספר הזה, דרשם ברבים ודקדק הרבה מאד בדבריו, פעם קיצר ופעם האריך, והכל בדקדוק גדול. ואף כשפעמים העלים הרבה מהענין ולא דיבר בארוכה בדברים צדדיים, מכל מקום רמז להם בקיצור. לכן הוספתי הערות בשולי הגליון כדי לגלות המטמונים הטמונים בדבריו, והכל כדי להעיר לב המעיין להתעמק בהענינים כדי לברר התורה לאמתה.

בחלק זה שיצא ראשון נכללו השיעורים בעניני שו״ע אורח חיים עד סוף הלכות בית הכנסת, ובעזרת ה׳ בקרוב יצא לאור עוד חלק שיכלול בקרבו שיעוריו מהלכות נטילת ידים לסעודה עד סוף הלכות תפלות שבת.

וכאן המקום להודות לאכסניאות של תורה שבהם הגיד מו״ז זצ״ל את השיעורים, וגם קלטו את השיעורים בקלטות למען יעמדו ימים רבים, ומתוכם יצא ספר זה לאור. הלא המה: ירחי כלה דאירופה שהגיד שם מו״ז שיעורים שנים רבות, וארגון שיעורי תורה בניו יארק בראשות הרה״ג ר׳ אלעזר ברוך באלד שליט״א. יהי רצון שיזכו להמשיך עבודתם הקדושה להרבות תורה בישראל.

כאן גם המקום להודות לאלו תלמידי חכמים שעברו על השיעורים ואופן כתיבתם כדי שיצא הספר בצורה נאה ומתקבלת, וגם העירו הערות חשובות. הלא המה: הר״ר אברהם משה יברוב שליט״א, הר״ר דניאל הריס שליט״א, הר״ר שמואל זיטר שליט״א חתן דודי הר״ר יו״ט ליפא העללער שליט״א, אחי הר״ר יחיאל שליט״א, ועוד כמה תלמידי חכמים שהעירו הערות חשובות, ישלם ה׳ פעלם ותהי משכורתם שלמה מעם ה׳.

אברך מעמקי לבי כבוד הורי היקרים, ה״ה אאמו״ר הרה״ג ר׳ שמעון מנואל שרייבער שליט״א בעמח״ס באר שמעון, ואמי מורתי החשובה מרת פעריל פרומט תחי׳ בת הרב המחבר זצ״ל, אשר מעודי גדלוני בתורה ויראת שמים, והראו כבוד התורה וחשיבותה, והביאוני עד הלום לחבר ספרו של מו״ז זצ״ל. תודה רבה נתונה להם גם על מה שנטלו על עצמם ההוצאות הכרוכים בהוצאת ספר הזה לאור עולם.

וכן אודה למורי חמי הר״ר אשר אנשיל יחזקאל פאשקעס שליט״א ולחמותי החשובה מרת מרים אסתר תחי׳, אשר הרבה למדתי מהם עניני תורה ויראת שמים, ומביתם שהוא כבית אברהם אבינו ובית ועד לחכמים, וכל מגמתם להועיל לאחרים.

וכן הורי חמותי, הרה״ח ר׳ מנחם צבי ווינשטאק שליט״א ואשתו החשובה מרת פייגא תחי׳, הידועים במעשיהם הטובים שעושים ביחד עם אחיו הרה״ח ר׳ אהרן ווינשטאק שליט״א, גם להם תודתי נתונה מעמקי הלב, ויה״ר שיזכו עוד רבות בשנים להמשיך במעשיהם הטובים לטובת כלל ישראל מתוך בריות גופא ונהורא מעליא.

במיוחד עלי להודות לאשתי החשובה מרת לאה מירל תחי׳ העומדת תמיד לימיני לעזרני כדי שאוכל לשבת על התורה ועבודה, ונוטלת על שכמה כל טרדותי, ובזכותה זכינו שיצא ספר הזה לאור עולם.

ואסיים בתפלה יהי רצון שלא יצא מכשול מתחת ידי, ויהיה הלימוד בספר זה לתועלת להגדיל תורה ולהאדירה, שיתעוררו הלומדים בו בדקדוק ההלכה לקיים תורת משה בשלימות, ומלאה הארץ דעה את ה׳.

יום טוב ליפמאן שרייבער
אייר תשע״ד לפ״ק

מכתב הסכמה
מאת מרן הגאון ר׳ יוסף ראזענבלום שליט״א
ראש ישיבת שערי יושר

בס״ד

שמחתי מאוד לראות, שהרב ר׳ יום טוב ליפמאן שרייבער שליט״א, עומד להוציא לאור שיעורי זקינו, ידידי הנעלה הגאון ר׳ דוד העללער זצ״ל. הכרתי את ר׳ דוד זצ״ל בשנות בחרותו, וגם בשנות זקנותו, ותמיד היו שיעוריו משמחים את שומעיהם, משנות נעוריו עד יומו האחרון, כי היה פה מפיק מרגליות, והיה תמיד מבקש האמת, ודבריו נאמרו להלכה בבהירות ובהסברה נפלאה. ועיינתי בחלק מספר הזה, ונהניתי מאוד ממנו, כי השיעורים נחמדים ומתוקים, ומביאים את הלומד לאהבת תורה ויראת שמים ולהבנת הדינים על בוריין, כדרכו של ר׳ דוד זצ״ל כל ימי חייו.

ויהי רצון, שילמדו רבים בספר הזה, וילמדו ממנו ארחות חיים, ועי״ז יהיו שפתותיו של ר׳ דוד זצ״ל דובבות בקבר, וזכות הרבים תהיה תלויה בו.

וע״ז באתי על החתום לכבוד התורה ולומדיה,

יוסף ראזענבלום

הרב יצחק שיינר
ראש ישיבת קמניץ
רחוב צפני׳ 51, ירושלים

בס״ד ל׳ אדר א׳ תשע״ד

לכ׳ הרה״ג ר׳ יו״ט ליפמאן בן הרב הגאון וכו׳ מו״ה שמעון מנואל שרייבר שליט״א חתן ידי״נ הגאון ר׳ דוד זצ״ל

תשואות חן חן על משימתו החשובה להדפיס הספר החשוב ״וידבר דוד״, שעורי׳ וחי׳ תורתו של ידי״נ זצ״ל הגאון ר׳ דוד הלר זצ״ל שהכרתי׳ היטב משך שנים ולא מעט נהניתי משיחה בדברי תורה, בהיותו קולע תמיד אל האמת, שהיתה מגמת נפשו לחדש ולהבין דברי רבותנו הק׳, ותמיד השקיע כל כוחותי׳ להבין אמיתות ועמקות הסוגיות הנלמדים. ועולם הישיבות יהנו מדברי׳ הבהירים ויגיעתו בכל כוחו להגיע אל נקודת אמת בכל סוגיא. ויאשר כוחו שמזכה את עולם התורה בבושם הזה.

בהוקרה וידידות

יצחק שיינר

מתוך מכתב שכתב

הגאון הגדול ר׳ יונתן שטייף זצ״ל

אל הרב המחבר זצ״ל בצעירותו

לכבוד הבחור החתן תמים למעלות, דילדי אימי׳ כוותי׳ תילד, חכו ממתקים וכולו מחמדים, החריף ובקי נפלא, מפואר לשם ולתהלה, ממולא במעלותיו ומדותיו התרומיות, כ״ש מו׳ ר׳ דוד הלוי העללער נ״י בקהל ענגעלבערג.

אחדש״ט יקרתו הגיעני וממש אורו עיני בראותי בקיאותו להפליא בענינים חמורים... ואשרי לו ככה.

[והאריך בנידון השאלה, ובסיום המכתב כתב בזה״ל] והנה כתבתי רק להפיס דעתו, כי רואה אני שכבודו בקי היטב בהלכות הללו...

והנני ברגשי אהבה וידידות בלונ״ח,

יונתן שטייף

בס״ד

ברכת אב

לכבוד בני יקירי, בן חכם ישמח אב, הרה״ג ר׳ יום טוב ליפמאן שליט״א,

נתת שמחה בלבי, בראותי פרי יגיעך, אשר לקחת על שכמך מלאכה גדולה וחשובה, להוציא לאור שיעורי וחדושי זקינך הגדול מורי חמי זכר צדיק לברכה, שהיה נודע בשיעוריו המתוקים והערבים, אשר סידר וחידש ביגיעה רבה, ובכל שיעוריו חידש דברים נפלאים ועמוקים ובהירים, ורבים וגם שלמים למדו משיעוריו ארחות חיים, הלכה למעשה מתוך יראת ה׳ טהורה, ליזהר בכל המצוות, וגם באותם שהאדם דש בעקביו, וניתוספה להם הבנה ובהירות בדינים חמורים.

ואתה בני, לא די שהעלית את דברי מו״ח זצ״ל על הכתב, אלא שלמדת כל הסוגיות שנאמרו עליהם השיעורים, ועיינת בכל תיבה ותיבה שאמר מו״ח זצ״ל, והוספת הערות נחוצות ועמוקות, לבאר ולהסביר כל פרט ופרט, כדי שיוכל המעיין לרדת לעומקם של דברים, ולהבין כל השיעורים על בוריים.

וכבר נודע כחך הגדול, להסביר דברים עמוקים ומסובכים בבהירות גדולה, ובדרך הזה זכית להעמיד תלמידים הגונים ומופלגים, בשיעוריך המשמחים את שומעיהם. ודרך ההסברה הזאת, למדת מזקינך מו״ח זצ״ל, על כן נאה ונהדר הוא לך להוציא לאור שיעורי מו״ח זצ״ל, לזכות את הרבים בהבנת ההלכה לאמתתה.

ויהי רצון, שתזכה להמשיך בדרכך הישרה, לשבת באהלה של תורה על מי מנוחות, להעמיד תלמידים רבים והגונים, ולזכות את הרבים בהפצת תורת זקינך. ותזכה לנחת מצאצאיך היקרים, מתוך בריאות הגוף והרחבת הדעת, לאורך ימים ושנים טובים.

אביך אוהבך
שמעון מנואל שרייבער

דברים אחדים לזכרו של מו"ר הגאון ר' דוד העללער זצ"ל
נכתבו ע"י נכדו הר"ר יהודה גארעליק שליט"א

אל הקורא:

אי אפשר לצייר בכמה דפים עמל ויגיעה של שמונים ושמונה שנות חיים, ימים ולילות בתורה ובעבודה ובגמ"ח, של מורי ורבי אא"ז הג"ר דוד העללער זצ"ל, ולא באתי כאן אלא ליתן להקורא כעין תמצית של דרכו בתורה ובמצוות כדי שנלמוד מהם דברים למעשה, וזה יהיה ודאי עילוי לנשמתו.

קיצור שלשלת משפחתו, וימי שנותיו, מנעוריו עד אחרית ימיו:

אא"ז זצ"ל היה מגזע משפחה מיוחסת בישראל מהעיר קאלאמיי שבגליציה, והיה בן אחר בן לבעל התוספות יו"ט. אביו הר"ר יוסף ז"ל נסע להתחתן להעיר קארלסרוהע שבאשכנז, ושם נולדו לו בתו הבכורה ועוד שני בנים. הגדול הוא אא"ז שנולד בשנת תרפ"ב, והצעיר היה הרה"ח ר' שמשון ז"ל. ר' יוסף נלב"ע במיטב שנותיו בשנת תרצ"ה כששה שבועות לפני הבר מצוה של בנו דוד. מיד אחר הבר מצוה החליט הנער לנסוע ללמוד בישיבה, ונתקבל לישיבת חכמי לובלין [אף שהיה צעיר], אלא שההשגחה העליונה סיבבה שחבירו שנסע לישיבה שבעיר מאנטריי בשווייץ השפיע עליו שיסע עמו, וכך ניצלו חייו. שם שקד על תלמודו בהתמדה וביגיעה עצומה. רעיו וידידיו היו הג"ר משה סאלאווייציק זצ"ל משווייץ, ויבלחט"א הג"ר אהרן לייב שטיינמאן שליט"א.

בימי סערת העולם עם פרוץ מלחמת העולם השניה ניתק הקשר בינו לבין אמו האלמנה הצעירה ובני משפחתו ששהו בעמק הבכא באשכנז, ולא ידע אם הם בחיים. אבל ר' דוד שיקע דאגתו בין דפי הגמרא והוסיף לשקוד יומם ולילה בתורה. למרות היותו בשווייץ שהיתה מוגנת, הטילה השלטונות השוויצריים עבודות כפיים קשות על כל אזרחי החוץ. ר' דוד בחר להיות 'האופה' של העיר משום שעבודה זו התחיל בשעות

המוקדמות בעוד לילה ונגמר אחר הצהריים, וגם לא עבדו כל יום, וכך ישאר לו עוד זמן להחיות את נשמתו בתורה הקדושה.

באמצע שנות המלחמה הצליחה אמו עם אחותו ואחיו בדרך נס לברוח מגיא ההריגה ולעבור הגבול לשווייץ. הגיעו למאנטריי והלכו מיד לבנין הישיבה וחיפשו בחדרו של ר׳ דוד, אמרו להם שר׳ דוד יושב ולומד בבית המדרש.

וכך בעודו בחור המתגדל בתורה התחיל ללמד בין כותלי הישיבה לבחורים אחרים, ונתן להם טעם מתוק בתורה, וחיזק את לבם, ובפרט שביניהם היו גם בחורים שבורים ורצוצים. וכך נתעלה עוד ועוד. והיה כותב ומפלפל בהלכות חמורות עם גדולי תורה, וביחוד עם הגאון ר׳ יונתן שטייף זצ״ל [שהיה אז בצירוף] שהעריצו והראה לו חיבה יתירה. היה כותב ומפלפל עמו בכמה ענינים שבהלכות החמורות והשיב לו בארוכה תשובה אחר תשובה.

וזה לשונו של הגאון ר׳ יונתן שטייף באחד ממכתביו שהשיב לו, **״לכבוד הבחור החתן תמים למעלות, דילדי אימי׳ כוותי׳ תילד, חכו ממתקים וכולו מחמדים, החריף ובקי נפלא מפואר לשם ולתהלה ממולא במעלותיו ומדותיו התרומיות כ״ש מו׳ ר׳ דוד הלוי העללער נ״י בקהל ענגעלבערג... אחדש״ט יקרתו הגיעני וממש אורו עיני בראותי בקיאותו להפליא בענינים חמורים... ואשרי לו ככה״**, ומסיים המכתב **״והנה כתבתי רק להפיס דעתו כי רואה אני שכבודו בקי היטב בהלכות הללו... והנני ברגשי אהבה וידידות בלונ״ח, יונתן שטייף״**.

אחר עשר שנים של שקידה בתורה בא בקשרי שידוכין עם רעייתו האשה החשובה והאצילה **מרת איידל ע״ה**, בת הרה״ח המפורסם ר׳ יהודה לייביש רובינפעלד זצ״ל מלוגאנא שבשווייץ, שהיה ת״ח ופקח ונגיד ועמד בראש קהילת לוגאנא. אחר נישואיו התיישב ר׳ דוד בלוגאנא. עם הימים כשהוצרך לפרנס את משפחתו היו מבני העיר שהציעו לו להשתתף בעסק שלהם אבל הוא החליט לפתוח עסק לבד כדי שיוכל ללמוד כפי רצונו, מה שלא יוכל לעשות כשיהיה משועבד לאחרים, ובכך קיים את מאמר חז״ל ברכות ל״ה ב׳ ״דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי״. ישב ועסק בלימוד התורה רוב שעות היום. וגם בהיותו בעסק ישב על יד השולחן עם ספרים רבים ועסק

בתורה. זוגתו ע״ה עמדה לימינו והיא ניהלה עסק המסחר ועול הפרנסה ונסעה למרחקים כדי שלא להפריע את בעלה מלימודו.

בלוגאנא נתגלה מהרה כאחד מגדולי תלמידי חכמים והתחיל למסור שיעורים לרבים בגמ׳ ובהלכה. ומאחר שזכה להעמיק בהבנת הסוגיות והיה מיוחד בכח ההסברה, נמשכו אליו רבים וגם תלמידי חכמים ששתו בצמא כל דבריו. וכך מסר שיעורים תמידיים במשך כחמישים שנה והשפיע על כל אנשי העיר וצביונה.

לאחר פטירת חמיו הרה״ח ר׳ לייביש רובינפעלד זצ״ל נתמנה ר׳ דוד למלא את מקומו כראש קהילת לוגאנא, תפקיד אשר מילא באמונה רבה, יחד עם המרא דאתרא הראחעווער רב זצוק״ל [בן הליקוטי מהרי״ח] צדיק וחסיד משרידי דור הקודם. דאג לכל צרכי הקהילה, כמו בניית המקוה ושמירתה בכל ההידורים, והנהגת בית הכנסת ובית המדרש כהלכה, וכן דאג לעניני צדקה וחסד שבעיר, וקירב לבבות נשברים, עד שהיה איש חי ורב פעלים של הקהילה, והשפיע על צביונה של העיר כולה באהבת התורה, בשמירת המצוות ודקדוקיהן כהלכה בלי פשרות. וידיו רב לו בפירות ופירי פירות שיצאו ממנה בקצוי תבל ת״ח ולומדים, מרביצי תורה ורבנים לשם ולתפארת.

לאחר יותר מחמשים שנה עבר לגור בארה״ב בניו יארק ליד בניו וחתניו, וגם שם לא נחה ידו אלא ביתר שאת וביתר עז. עמד בראש הכולל ״בית משה״ בבארא פארק המיוסד על לימוד הסוגיות בעומק עד בירור ההלכה, והגיד שם שיעורים בעיון רב לפני חבורה של אברכים מצויינים ומופלגים, ולימד אותם הדרך לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, והרבה השפיע עליהם. גם מסר שיעורים כלליים ברבים לבעלי בתים וגם לבני תורה, בפרט במסגרת ארגון שיעורי תורה בביהמ״ד קרלין סטאלין, וגם הגיד שיעורים בכולל בוקר לבעלי בתים, ולימד ועורר אותם בפרט בעניני ההלכה הצריכים תיקון, עד שבמהרה באו מכל סוגי האנשים ושתו בצמא את דבריו, וקבלו למעשה לתקן את ביתם וענינם.

זכה ר׳ דוד להרביץ תורה בכח ובחיות, ובצלילות הדעת עד יומו האחרון ממש ביום שני פ׳ שופטים ער״ח אלול תש״ע שהלך בבוקר לכולל ועסק עם האברכים בעיון בסוגיות קשות שבמסכת ידים. באותו ערב השיב את נשמתו לבוראו במעמד בני

משפחתו. למחרתו התקיימה הלוייתו בניו יארק והספידוהו הג״ר יוסף ראזנבלום שליט״א ועוד מחתניו ובניו ונכדיו. ארונו הובא לארה״ק ביום רביעי א׳ אלול. בהגיע המטוס לשדה התעופה קיבלו את ארונו מבני ציון היקרים ובראשם ידיד נעוריו הג״ר אהרן לייב שטיינמאן שליט״א. משם הובא לירושלים עיה״ק ושם הספידוהו הג״ר ברוך דוב פוברסקי שליט״א, והג״ר יצחק שיינער שליט״א, והרה״צ ר׳ סענדער ערלאנגער שליט״א, ובנו הג״ר ליפא שליט״א ומנכדיו. הטמינוהו לפני השקיעה בחלקה שבהר המנוחות שרכש לו בחייו. יהי זכרו ברוך.

שויתי ד׳ לנגדי תמיד:

כתוב בפסוק (קהלת ז׳ כ״ט) ״אשר עשה האלוקים את האדם ישר והמה בקשו חשבנות רבים״. האדם נברא ישר, ותפקידו לשמור על עצמו שישאר ישר ולא להתעקם ולהתפתל בחשבונות הרבים שבקשו בני האדם. ר׳ דוד זצ״ל שמר על עצמו בכל כוחו כל שנות חייו שישאר ישר כמו שנברא, בלא חשבונות ונגיעות של בני אדם וכלפי בני אדם. וכל מהותו מהבוקר עד הערב היתה מחשבה אחת - ׳מה הוא רצון ה׳ עכשיו׳. וקיים כפשוטו דברי הרמ״א בסי׳ הראשון ״שויתי ד׳ לנגדי תמיד הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלוקים״.

וכיון שזה היה כל מהותו, לא השפיעו עליו ענין של ׳קנאה׳ ׳כבוד׳ או ׳אינו לפי כבודו׳. לא נפגע כשהציקוהו או דיברו אליו שלא באופן הראוי, ולא שהרגיש איזה אי נעימות או פגיעה ושתק וסבל, אלא שזיכך עצמו כל כך עד שענינים אלו לא השפיעו עליו ולא נגעו ללבבו ולא הרגיש בהם כלל וכלל.

אשרי מי שעמלו בתורה:

משנות נעוריו יגע ועמל בתורה בכל כוחו. בישיבה במאנטריי השקיע את יגונו ודאגתו על אמו האלמנה ומשפחתו ששהו בעמק הבכא ולא ידע אם הם בחיים בין דפי הגמרא יומם ולילה כאשר ממנה שואב את חיותו ושמחתו.

בעת שהטילו שלטונות השוויצריים עבודות כפיים קשות על אזרחי החוץ, בחר ר׳ דוד לעצמו להיות ׳האופה׳ של העיר משום שעבודה זו התחילה בשעות המוקדמות ונגמרה אחר הצהריים ובכך ישאר לו עוד זמן ללמוד. וכך היה קם השכם בבוקר והבעיר

את התנור בעצים, ולש עיסה גדולה לכל תושבי העיר בשתי ידיו, ואח״כ אפה ככרות הלחם. אח״כ היה מוטל עליו לחלק הלחמים בבתי תושבי העיר, היה מכניס ככרות הלחם בסל גדול עשוי מקש, ותלאו על כתפיו, והסתובב כך ברחובות העיר שהיתה עשויה בעליות ומורדות לחלק הלחמים. סיפר אדם זקן ממאנטרייא שהיה עד לדבר, שכשהיה ר׳ דוד עומד ומחכה במעבר רחוב עד שיתפנה ויוכל לעבור, היה מוציא ספר מחיקו ולומד בו דקה או שתים עד שנתפנה הרחוב. לאחר שעות של עבודה מאומצת היה שב באפיסת הכוחות בשעות המוקדמות של אחר הצהריים לישיבה, וישב ללמוד ביגיעה רבה. סיפר הגאון הגדול ר׳ אהרן לייב שטיינמאן שליט״א [וכן סיפר הג״ר א. י. ערלנגער שליט״א ששמע מאביו הגה״צ ר׳ חיים אריה מלוגאנא זצ״ל, ידיד נאמן של ר׳ דוד] שכדי שלא יירדם בלימודו היה מכניס רגליו בדלי גדול מלא מים קרים. והיה יושב ולומד ביגיעה רבה שו״ע הלכות שבת עם הפרי מגדים.

וכך המשיך כל ימי חייו, ראשו וכל כולו היה שקוע בתורה בסוגיית הגמ׳ והראשונים. כל היום, בבית, בעת ההליכה בבוקר ובערב לבית הכנסת וחזרתו, היה חושב [ומדבר עם סביביו או נכדיו כשהיו שם] בקושיא, בסברא, בשאלה, שעסקו אז. פעמים ראו אותו באמצע סעודה שותק ודומם כאילו אינו נמצא כאן עם סביביו, לפי שהיה חושב בלימוד. וכל זה היה בחיות ובשמחה ובהנאה כטועם איזה טעם מתוק. עולם הבא ממש בהעולם הזה. מרגלא בפומיה - ״**ס׳איז דאך כדאי צו לערנען צוליב דעם עולם הזה**״. עליו ראינו כפשוטו מה שאמר דוד המלך ע״ה ״**מה אהבתי תורתיך כל היום היא שיחתי**״.

זכורני פעם בזמן שלמדתי אצלו בלוגאנא, שבערב אחר שכבר הלך לישן, באמצע ראיתי אותו נכנס שוב אצלי בסלון [שהיה כעין בית מדרש בית מלא בספרים] בבגדי שינה ואמר לי תירוץ או סברא במה שנתקשינו באותו יום.

היה קם לפנות בוקר כשעה ארבע, ובדרך כלל היה כותב אז בקונטרסיו מה שנתברר ונתחדש ביום הקודם. כשהייתי קם בבוקר לתפלה הייתי מוצאו יושב בשולחן הגדול עם ערימה מלאה ספרים. פעמים הייתי צריך לעוררו - הגיע זמן של שחרית.

גם בזמן נסיעה בדרכים היה ראשו שקוע בתורה, והיה לוקח עמו תיק יד מלא ספרים ללימוד בדרך. זכורני, פעם שנסעתי עמו ועם עוד כמה מנכדיו לוינעצי״ע ולפאדאוו״א

עם הרכבת מלוגאנא. אורך הנסיעה היתה כשש שעות כל צד. היה זה בחודש אב ולקח עמו חומש מקראות גדולות עם פירוש המזרחי, ולמד אתנו במשך הנסיעה הפרשה של גבולות הארץ בפ׳ מסעי. הסביר והראה לנו בציורו של המזרחי ואח״כ של הלבוש כל פסוק ופסוק העיר והגבול הנכנס והיוצא, וביאר מה שקשה לפי הציור של כל אחד ואחד, ועשה לנו על דף גדול ציור אחר עם כמה שינוייים ליישב דברי רש״י [הדף מונח אצלי]. ומאותו יום נכנסו הדברים בלבי והבנתי פירוש הפסוקים.

וכן בזמני חופש, כשהיה נוסע עם בניו או נכדיו אל ההרים לכמה ימים, היה לוקח [חוץ מהתיק יד עם ספרים לצורך הדרך] עוד תיק גדול [מזוודה] מלאה ספרים [חומש, ספרי, הגמרא, הראשונים, טור, שו״ע, מ״ב, שו״ע הגר״ז, וכו׳] ולמד בימי החופש בעיון גדול כמו בשהותו בביתו. סיפר עד אחד שבא לבקרו במקום הנופש בעיר ס. מוריץ והשתומם כשמצאו יושב עם ערימה גדולה של ספרים ועוסק בהלכות מזוזה. פעם בהיות הגרי״ז מבריסק זצ״ל בשווייץ, ור׳ דוד נסע לקבל פניו, הגיע עם מזוודה גדולה. אמר הגרי״ז לבנו הר״ר רפאל ז״ל ״מה אתה חושב שהוא נושא בהמזוודה הגדולה - אני יודע, תורת הבית להרשב״א וכו׳״.

לימוד מהמקור עד הלמעשה:

אופן לימודו הוא גם כן סוגיא בפני עצמו. היה מתחיל כל ענין משורשו ומקורו. תחילה לומד הפסוק חומש ועליו התורת כהנים או הספרי. אח״כ מעיין בתרגום אונקלוס, ופירוש רש״י, ורמב״ן ועוד ראשונים. אח״כ לומד המשנה עם פי׳ הרע״ב והתוי״ט. אח״כ מתחיל הגמרא עם רש״י בעיון ובדקדוק רב. אח״כ התוס׳ והרא״ש ושאר הראשונים שעל המסכת. ושוב הרי״ף והרמב״ם. עד הגיע להטור ולהשו״ע עם נושאי כליו. ומעיין ומתייגע בדברי המגן אברהם והפמ״ג ובביאור הגר״א. ושוב לומד ומעיין במשנה ברורה וממשמש בו ומוצא בו טעם ודברים נפלאים גם בין שורותיו. מרגלא בפומיה - **״דער משנה ברורה איז דער בעסטער מפרש אויף די גמרא״**. וכך הלאה בשו״ע הגר״ז. ושוב היה מתייגע ולומד בעיון בכל הראשונים שלא על המסכת כמו: הסמ״ג, הסמ״ק, הראבי״ה, הראב״ן, השבלי הלקט, הכלבו והארחות חיים, העיטור, הרוקח, הריא״ז, ספר המנהיג, התרומה, היראים, האור זרוע, רבינו ירוחם, ועוד ועוד. ספרי ראשונים אלו שלו, מלאים בהגהות וציונים וקרועים ומשומשים לא פחות

מהרמב״ן והרשב״א. וידוע לכל מי שלמד אצלו כמה היתה שמחתו גדולה כשמצא פעמים רבות בראשונים אלו [שכמה מהם לא נדפסו בזמן גדולי הפוסקים והאחרונים] עוד תיבה או ביאור שבזה נתיישב קו׳ של גדולי הפוסקים והאחרונים על פירושי הראשונים, והיה אז הדבר אצלו כמוצא שלל רב.

אחר שבירר ההלכה משורשה עד סופה, מתחיל לעיין בשאלות שנתחדשו בזמנינו, ומדמה דבר לדבר ומחלק ביניהם עד שהדבר מתברר ומתלבן. ופעמים נשאר בספק או באיני יודע [והיינו שהבין צדדי הספק וה״איני יודע״]. אח״כ יושב ומסדר הדברים וכותבם בקונטרסיו, כמו שלמד, מהפסוק חומש עד פירוש הסוגיא לכל הראשונים ובסוף ההלכה למעשה. הניח אחריו כתבים רבים מאוד בהרבה סוגיות הש״ס וחלקי שולחן ערוך.

כך למד לאט לאט ובסבלנות בעיון ממקור הדברים עד הלמעשה, כל ענין לקח לו זמן רב. שנים רבות [כמדומני כשלושים שנה] למד את הל״ט מלאכות, ועוד שנים רבות הל׳ עירובין. הל׳ יו״ט וחוה״מ כמדומני חמש שנים. וככה עבר השו״ע אורח חיים ויורה דעה מראשם לסופם לארכה ולרחבה, וכן על חלקים משו״ע אבה״ע וחו״מ.

וכך המשיך כל ימי חייו, אף כשהגיע לימי הזקנה והגבורות לא נח ולא שקט ולא עבר ללימוד דברים קלים יותר, אלא אדרבה המשיך בתוקף בכח בחיות ובשמחה ללמוד עוד סוגיות והלכות קשות. ונתקיים בו מה שאמרו במס׳ שבת קנ״ב ע״א **״ת״ח כל זמן שמזקינין חכמה ניתוספת בהם שנאמר בישישים חכמה ואורך ימים תבונה״**. כן המשיך עד יומו האחרון ממש שהיה שקוע ראשו ורובו במסכת ידים ובהלכות נטילת ידים. בחודש אדר האחרון התחיל לכתוב חוברת חדשה, חידושים וביאורים שבהלכות נט״י.

איתא בגמ׳ ע״ז י״ז ע״ב ״דאמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה״ וכתב שם ר״ח וז״ל **״כל העוסק בתורה בלבד ואינו מתעסק במצות וגם להוציא הדין לאמיתו וההוראה כתיקונה כאילו גם תורה אין לו״**. ר׳ דוד זכה במלא מובן המילה בלימודו ״להוציא הדין לאמיתו וההוראה כתיקונה״.

ושננתם לבניך:

מיוחד היה הקשר שלו עם נכדיו. לא היה זה רק קשר משפחתי, אלא קשר עמוק ומיוחד על ידי לימוד התורה. נכדיו בעודם בחורים צעירים ומבוגרים היו באים אצלו מארה"ב ללמוד לשנה ולכמה שנים. ככה הנהיג בביתו שבלוגאנא ישיבה פרטית ולמד אתם מהבוקר עד הערב. וכל המעת לעת, הן בבית הן בשעת האכילה, הן בהליכה ובחזרה בבוקר ובערב לבית הכנסת וממנה, היה הנושא בהלימוד, בזה חשבו ודברו וזה היה ה"חיים". במשך השנים זכו נכדיו גם ל"גדולה שימושה יותר מלימודה" שראו ולמדו דרכי החיים, דקדוק ההלכה, הנהגות הבית וכו'. גם אני הכותב זכיתי ללמוד אצלו כמה תקופות קצרות וארוכות. ולא אשכח מעולם התקופה בהיותי חתן שלמדתי אצלו מאלול עד אדר, שהיה זה ממש מעין עולם הבא!.

ולא רק עם נכדיו ששהו אצלו היה מקושר בלימוד התורה, אלא גם עם שאר נכדיו המפוזרים בעולם היה לו קשר בלימוד. היה לו סדר עם אחד מנכדיו ללמוד בכל יום בטלפון כמה דקות סעיף אחד בשו"ע. כל שאלה שנתעוררה היו מתקשרים אליו, והיו מקבלים תשובה ברורה, פעמים מיד ופעמים אחר יום יומים. בשנים האחרונות היה לו סדר גם עם כמה ניניו, עם אחד למד חומש עם פי' מלבי"ם, עם אחר משניות וכו'. באחרונה היה כמה פעמים בירושלים עיה"ק לחגים או לשמחה לשבוע שבועיים, אז עשה סדר קבוע ללמוד כל יום עם ניניו הגרים שם, ילדים ובחורים צעירים, ולמד עמהם פסוקי התורה והטביע והשריש בהם יסודות האמונה. היה זה מחזה נפלא לראות ת"ח זקן לומד בחיות ובחשק עם ניניו המסובים כשתילי זיתים סביב לשולחנו ושואלים ומקשיבים ובולעים כל מילה ומילה.

השו"ע - אורח החיים:

ר' דוד קיים "השו"ע אורח חיים" כפשוטו, זה היה האורח חיים שלו!, כחייל של מלך שספר חוקיו עם פרטי פרטיו שמור וחקוק בראשו ובלבו. לא היה אצלו הבדל בין מצוה למצוה שהרי בשניהם ציוה הבורא ית'. ולדוגמא:

פעם באומרו שיעור בהלכות לא תלין פעולת שכיר, והמצות עשה דביומו תתן שכרו, העיד על עצמו שכשלושים שנה כשהיה מוטל עליו לדאוג למשכורתם של כלי

הקודש בקהילת לוגאנא, לא איחר מעולם את משכורתם אף בזמנים קשים שהיה צריך ללוות וכו׳, ולא ביטל מעולם העשה דביומו תתן שכרו [ואמנם מצד הלאו דלא תלין יש אופני היתר כגון שהלה מסכים להמתין וכו׳ ומ״מ המ״ע לא קיים]. והוסיף בנועם לשונו - שמא תביעו ההתפעלות על שלא איחרתי אף פעם את המשכורת, אומר לכם שמימי גם לא ביטלתי מצות הנחת תפילין שהיא מ״ע דאורייתא, וכך גם ביומו תתן שכרו הוא מ״ע דאורייתא.

בדיני ממונות היה זהיר ביותר, כל חשש ממון שאינו מותר לכל הדעות היה מתרחק מזה כמו מאש. כן נזהר מאוד בתשלומי המיסים ולא עשה שטיקלאך ודריידלאך שנהוג אצל כמה בני אדם לעשות, אף כשעל פי דין יש להתיר. וכבר אמרו בב״ק ל׳ ע״א ״אמר רב יהודה האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין״ וז״ל הנמוק״י **״דלא מיקרי חסיד אלא מאן דעביד לפנים משורת הדין... למעבד הרחקה יתירא דלא ליגע באיסור גזל ונזקין וכיוצא בהן, ואע״ג דבשאר מילי מוקים נפשיה אדין תורה וד״ס, חסידא הוה״**. וק״ו בן בנו של ק״ו באותן דיני ממונות שאסורים ע״פ דין. רגיל היה להוכיח ולדרוש ברבים במה שיש המורין היתר לעצמן בענין גזילת עכו״ם, שהרי נפסק להלכה דגניבת עכו״ם אסור!. ונציין מעשה אחת:

פעם שבר אחד מנכדיו עציץ יקר מאוד שהיה בביתו. מכיון שהיה לו ביטוח לזה קרא להם. הגיע הגוי והעריך שההנזק הוא 1800 פרנק, אמנם היות שהביטוח אינו משלם נזק פחות מ2000 פרנק, הציע לו הגוי שישבר עוד איזה כלי זכוכית ואז יכתוב במסמך שווי נזק שהביטוח משלם. כששמע ר׳ דוד דבר זה קפץ ממקומו [כנשכו נחש] ואמר בקול - חלילה, אסור לגזול!. אמנם סיפור זה אינו גדלות על אדם שהשו״ע הוא האורח חיים שלו, מ״מ כתבתיו מפני התועלת שבו.

כמו כן לא שכח לשמור ולקיים גם ההלכות הצדדיות והנשכחות. ולדוגמא:

פעם בשנה היה קונה לעצמו עליה לתורה. היה זה ביו״ט שני של גליות של סוכות שקורין בפ׳ אחרי מות שור או כשב, ובעליה השניה של לוי קוראים הפרשה של איסור חדש. וכ׳ בשו״ת חת״ס או״ח סט״ו (ב) שראה במנהגי רבו ר׳ נתן אדלער שלא קרא ללוי למי שאוכל חדש דאיך יברך על התורה ויקראו לפניו מקרא זה ושוב ישתה שכר

ויי״ש שנעשו משעורים שהם חדש [וכ׳ החת״ס דכיו״ב בשנת השמיטה אין ראוי לקרות בתורה לא יגוש את רעהו למי שלא עשה פרוזבול יעו״ש]. וכיון שהוא היה מהיחידים שנזהרו בזה בקפידא, והיה לוי, לכן היה קונה לעצמו עליה זו.

פעם מצאו אדם בערב ר״ה בבוקר, כשהוא הולך ובא בחצר ביתו וממלמל בפיו. שאלו מה הוא עושה. השיב כיון שהשנה הגבאי של העליות אינו בעיר ויתכן שהוא יצטרך למלא מקומו, לכן חוזר הוא לעצמו את שמות אנשי הקהילה עם שמות אבותיהם בעל פה כדי שלא יצטרך לקוראם מן הכתב משום איסור קריאה בשטרי הדיוטות [עי׳ מ״ב סי׳ ש״ז סקמ״ז ושעה״צ נ״ד].

בבר מצוה שלי שהיה בביתו בלוגאנא. הכריז בסוף הסעודה ״אין אנו נותנים טייא! כמבואר באו״ח סי׳ תק״ס ס״ב דיש להחסיר דבר משום חורבן הבית״.

כל רוחות שבעולם לא יזיזוהו:

ר׳ דוד היה דומה לאילן גדול עם גזע עב ושרשים חזקים שאפילו רוחות חזקות שאינן מצוייות אין יכולין להזיזו כל שהוא ממקומו. כל רוחות שבעולם לא יכלו להזיזו ממדת האמת, מקיום ההלכה, מהשקפת התורה. ולא היה מתבייש או מפחד מבני אדם. ולדוגמא:

רגיל היה הוא לעיין בכל פתח שעובר האם המזוזה מונחת במקום הנכון וכדין. זכורני פעם כשהלכתי עמו לבקר איזה רב גדול ומפורסם. ביציאתו מהבית למטה נעמד פתאום ואמר להעומדים לידו, המזוזה בפתח זה איננה במקום הנכון ויש לתקנה מיד. השיב אחד מהגבאים שעמד שם, הרי הרב יודע מזה ולא אמר כלום א״כ דעתו שהיא במקום הנכון. השיב ר׳ דוד בנעימות, ודאי אינו יודע שהרי הדבר ברור שהמזוזה איננה במקום הנכון. השיב הלה שוב בעזות לפני קהל שעמדו שם [בערך מילים אלו] ״אין חולקים על הרב״. השיב לו ר׳ דוד, אני אכנס עכשיו להרב לעוררו על הדבר!.

פעם בשהותו באיזה מקום הזמינו יהודי מצרפת ׳קוסם׳ במקצעו כדי לעשות בערב מופע. כולם שמחו והודיעו מזה לרבים. ר׳ דוד שמע על הדבר והודיע ברבים שיש בזה איסור של אחיזת עינים וצריכים לבטל התוכנית. הבעלי בתים לא רצו לקבל דעתו והיה ויכוח חריף בענין. הוא עמד שם בין חבורה גדולה של אנשים וניסה להסביר ולהשפיע

אבל הם תקפו עליו יותר ויותר ואחד מהם צעק עליו בקול. אך הוא עמד בשלו שאין לנו אלא דברי השו״ע [ושהחכמת אדם פסק שצריך למחות נגד זה] עד שבקושי רב הצליח לבטל המופע, ומיד אח״כ הלך לאסוף כספים בין הבעלי בתים, ואמר להם, היהודי הזה הקוסם בא ממרחק והיה לו הוצאות ואינו רוצה להפסיד, ולא נח עד שהצטרף סכום הגון שמסר להקוסם.

פעם ראהו אחד מנכדיו בלוגאנא ביום חול כשהוא מסתובב הלוך וחזור ואומר על איזה ענין בהשקפה, בקול ובכעס פעמים רבות, ״דאס איז דאָך כנגד די תורה״ ״דאס איז דאָך כנגד די תורה״. ויש לציין דברי הרמב״ם בפ״א ה״ד מהל׳ דעות ״לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת״ [וע״ש בלח״מ].

מוכיח ויודע להוכיח:

ר׳ דוד היה ידוע כמוכיח. נכון הדבר שהיה רגיל להוכיח כל דבר שהוא נגד ההלכה, בין מזוזה שאינה מונחת במקום הנכון כנ״ל, בין בדיני עירובין, בין בחשש איסור חילול שבת, או באיסור גזילה. היה מוכיח ואומר לקטנים ולגדולים. גם בשיעוריו ובדרשותיו לבעלי בתים ולבני תורה היה מוכיח בדברים שנכשלים בהם. וכן בשמחות לא הרבה בשבחים אלא דבר למעשה את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. בדרשותיו בבר מצוה היה נותן הדרכה לבחור הבר מצוה, ובנישואין היה נותן הדרכה להחתן.

אמנם היה ״יודע להוכיח״ [ערכין ט״ז ע״ב, ופרש״י בדרך כבוד], היה מסביר את הדבר עד שהלה הבין, ואמרו בלשון רכה, ועם החן שעל פניו, מלא באהבת הבריות, ורק למען האמת, עד שכולם הרגישו שהם דברים היוצאים מעומק הלב וכל כולו לשם שמים, ולכן לא נפגעו ממנו. אדרבה אחר התוכחה נתעלו והלכו ממנו בחיזוק ובשמחה. ונתקיים בו מה שאמרו בברכות ו׳ ״**כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין**״.

וכמובן שזה היה לאחר שלמד מצוה זו ממקורה עד הלמעשה בפרטי פרטיו, כמו שלמד שאר מקצעות התורה. פעם קרה שהוכיח על איזה ענין לכמה בני אדם בבית הכנסת. אחר זמן באו אליו מטובי הקהל בטענות שהוכיח יותר מדי בחוזק וכו׳. ר׳ דוד לא ענה להם מיד. למחרת נגש אליהם ואמר באהבה: דעו רבותי, השו״ע לא כתב

הלכות לשה״ר ולא הלכות תוכחה [רק בקיצור מאד בסי׳ תר״ח]. על הל׳ לשה״ר עשה החפץ חיים שלחן ערוך, אבל על הל׳ תוכחה אין לנו שו״ע. אני למדתי הענין היטב וחיברתי ע״ז חיבור [ואמר אז, שרק מהרבינו יונה בשערי תשובה לבד הוציא שלושים הלכות] ושלחתיו להגאון מטשעבין לקבל הסכמה. אז הראו לי שיצא חיבור על הל׳ תוכחה, ולא צריך את שלי לכן לא הדפסתיו. עכ״פ למדתי הלכות תוכחה וחושבני שעשיתי כדין. [ומרוב כוונתו רק למען התועלת והאמת ולא לכבוד עצמו היה פשוט לו שא״צ להדפיס את שלו. החיבור הזה נעלם אח״כ.]

מגדולי מרביצי תורה:

ר׳ דוד היה מגדולי מרביצי תורה, אף שלא היה לו ישיבה ולא תפס מקום מיוחד. הרי משנות נעוריו בעודו בחור צעיר בישיבה כבר למד עם בחורים והכניס להם טעם מתיקות התורה ע״י שהבינו הדברים משורשם בטעמם ונימוקם, וככה המשיך ואמר שיעורים קבועיים כחמישים שנה בלוגאנא, והפך בעלי בתים פשוטים לתלמידי חכמים ולומדים, והכניס בהקהילה רוח של לימוד תורה וידיעת התורה וקיום ההלכה. גם אמר פה ושם שיעורים ברבים. ומהם עשרות בשנים שיעורי ההלכה בירחי כלה דאירופה ושינה את פני אירופה ע״י שלימד לבעלי בתים שצריך ללמוד ולהבין את השו״ע [עי׳ בסמוך בארוכה]. ובעשור האחרון מיד אחר שעבר לגור בניו יארק התחיל לומר שיעורים ברבים, כגון בכולל בית משה ובארגון שיעורי תורה בביהמ״ד קרלין סטאלין, וכנ״ל. זכה בימי חייו להרביץ תורה לאחרים במשך 72 שנים!.

ר׳ דוד בחר ללמד ברבים עניני הלכה הנוגעים למעשה ושנכשלים בהם בנ״א, כגון: הל׳ אמירה לנכרי בשבת, הל׳ גניבת עכו״ם, הל׳ צדקה, ועוד ועוד. ולא רק לימד עצם הדין וההלכה, אלא עשה ופעל שמכאן ולהבא יצאו הבעלי בתים עם החלטה לקיים מיד ההלכה למעשה, והצלחתו היתה ע״י שהדריך להם בפועל איך לעשות למעשה. ולדוגמא: כשאמר שיעור בהל׳ מזוזה אמר להם בסוף שהוא מכיר אברך ת״ח היודע היטב את ההלכה של מקום הנחת המזוזה, ואמר להם שמו ומספר טלפון ושכדאי שכל אחד יביאו בביתו לבדוק האם המזוזה מונחת במקום הנכון. ושמעתי מכמה בעלי בתים שקראו לאותו אברך ותקן להם הרבה מזוזות שלא היו במקום הנכון. ועוד - שהיה מעורר להם במאמרי חז״ל על חומר האיסור וגודל עונשה, ומאידך גיסא על גודל

המצוה ושכרה ושכדאי ליזהר בה אפילו שלא לשמה, והיו הדברים יוצאין מן הלב מלא באהבה ולמען האמת, עד שהשומעים נתעלו וקבלו לקיים הדין. ודבריו עשו רושם בכל מיני וסוגי אנשים, חסידים וליטאים היימישע ומאדערנע, ובזכותו נזהרים ומקיימים סוגי הלכות שרבנים ופוסקים אחרים לא הצליחו להכניס בקהילותיהם. ויש לזה כמה וכמה דוגמות, ונציין אחת מהן:

פעם נודע שאצל חסידות גדולה מפורסמת פותחים בקבוקים בשבת שלדעתו אסור לפותחם. ברוב תמימותו וכוונתו למען האמת ישב וכתב מכתב להאדמו"ר, והסביר את האיסור של פתיחת הבקבוקים, ובקש היות שהאדמו"ר יש לו השפעה על הציבור הגדול אולי כדאי שיצוו בפקודתו לא לפתוח בשבת וכו' וכו'. לאחר זמן קבל תשובה כתוב ע"י הגבאי בשם האדמו"ר שקבל דבריו ויזהר בזה.

שיעוריו עשרות בשנים "בירחי כלה דאירופה":

רעיון הירחי כלה לבעלי בתים היה פרי רוחו של הרב מפוניבז' זצ"ל שהקימו בארץ ישראל בשנת תשי"ג, והוא שפעם בשנה יתקבצו בעלי בתים העוסקים במלאכתם כל השנה, לחבוש ספסלי הישיבה לשמוע שיעורים ולטעום מתיקות התורה. ר' חיים אלכסנדר לוונשטיין ז"ל שהיה מקורב מאוד להרב, הגה רעיון לייצר דבר כזה באירופה, והרב התלהב מזה מאוד. בינתיים נפטר הרב, ור' חיים אלכסנדר רקם את חלומו, ובשנת תשל"ג נפתח לראשונה ישיבת ירחי כלה דישיבת פוניבז' [שהגיעו אליה ראשי הישיבה ומגידי שיעור ללמד תורה לרבים] בלוגאנא שבשווייץ בחופשה השנתית שבימי אידיהם, והגיעו בעלי בתים מכל רחבי אירופה. שם התקיימה הירחי כלה שנה אחר שנה, עד שבשנת תשמ"ט עברה לבורנמוס שבדרום אנגליה ושם התקיימה עד שנת תשס"ז. בשנים האחרונות התקיימה בעיירת הנופש שולץ בשווייץ. ובשנת תש"ע עברה הישיבה בהולנד. ר' דוד השתתף בירחי כלה מתחילת יסודה. בשנת תשל"ז החל למסור שיעורי ההלכה בכל ערב, וככה המשיך עד שנתו האחרונה תש"ע.

ר' דוד לימד שם הלכות הנוגעות למעשה ושנכשלים בם בני אדם. שנים רבות למד הל"ט מלאכות שבת, אח"כ עבר לשאר הלכות השכיחות והנוגעות. ונציין חלק מהלכות שלמד במשך שנות הירחי כלה [לא לפי סדר השנים]:

בישול בשבת, בורר, טוחן, לישה, דש, בונה ומכה בפטיש, אהל, מלבן, קושר, תופר ומתיר, מוקצה, רפואה בשבת, עירובי חצירות, הלכות יו״ט, חול המועד, צדקה, ליל פסח, תפלה, ברכת הנהנין, שהייה חזרה והטמנה, חוקות הגוי, לא ילבש, פיאות הראש והזקן, בישול עכו״ם, טבילת כלים, לא תלין פעולת שכיר, משא ומתן באמונה, מזוזה, אמירה לנכרי, הדלקת נר שבת.

ר׳ דוד השקיע כל כוחו בענין שיעורי הירחי כלה. לקח את הדבר באחריות גדולה, הרי ממנו ישמעו ויעשו למעשה כמה מאות בני אדם. בדרך כלל בחר ללמוד הלימוד שעסק בו במשך השנה, ואעפ״כ התחיל להכין ולסדר השיעורים כמה חדשים לפני הירחי כלה, כשהוא יודע שעליו לתמצת במשך שבוע ענין שלם שיספיקו השומעים להבין הדברים עם מקורותיהם וטעמיהם כדי שיובנו ויכנסו ויחקקו להם הדברים, ולא לומר רק הלכות פסוקות הנשכחות במהרה. ומאידך גיסא שלא להכביד עליהם. ולזה עמל והכין וסידר שעות רבות כל שיעור ושיעור מה לומר ואיך לומר וכו׳ וכו׳.

ולא נח ר׳ דוד רק בזה אלא חשב ופעל לעשות שהבעלי בתים יצאו מהירחי כלה לקיים מה שנלמד בפועל ממש. ולכן הביא והראה להם הדברים בהמציאות. כגון: כשלמד דיני תופר ומתיר והאריך בענין פתיחת הטיטולים [פעמפערס] הביא עמו כל סוגי הטיטולים והראה לפני כל הקהל ההבדל בין סוג זה לסוג זה וכו׳. כשלמד ענין פתיחת הבקבוקים בשבת הביא עמו כמה סוגי בקבוקים ופקקים והסביר אופן יצירתם וההבדל שביניהם ואיך יש לעשות. כשלמד הל׳ מזוזה עשה תבנית של פתח ומזוזות כדי שיבינו הדברים היטב. וגם בזה לא הרגיע את חיובו, עד שהוסיף לעורר בנעימת לשונו ובמשליו ממאמרי חז״ל על חומר האיסור ועונשה [מרגלא בפומיה מה שכתב הרמ״א בסי׳ של״ד דעל איסור דרבנן בשוגג באיסורי שבת יש להתענות 40 תעניתים], ומאידך גיסא עידד וחיזק על גודל המצוה ושכרה.

ובאופן זה נתקבלו הדברים ונשרשו בלב השומעים ונתעלו ויצאו מחוזקים וקבלו עליהם מאותו היום והלאה להזהר במה שנלמד. וגם לימד להם מהלך בחיים, שצריך להבין ההלכה ממקורה וטעמה ושאז הדברים מובנים ומאירים ואין טועים לדמות מילתא למילתא, ושגם אנשים העוסקים במלאכתם יש בכוחם להגיע לזה כל אחד לפי דרגתו. כך לימד למאות ולאלפים, וזוהי הרבצת תורה הגדול ביותר.

משנת תשס״א זכיתי להשתתף בקביעות עם אא״ז בהכנת הלימוד והשיעורים, מקודם ובעת הירחי כלה. למדתי הענין ממקורו בעיון עד הלמעשה. חילקתיו לענינים וכתבתיו ושלחתיו בפקס לאא״ז. לאחר שעבר על הדברים היה משיב מקשה ומתרץ וחולק [בכתב ובטלפון]. וכך סדרנו הדברים היטב שיהיו כשולחן הערוך לפני האדם.

בזמן הירחי כלה עצמה היה הסדר כך: בבוקר בסדר ראשון למדנו יחד השיעור של אותו יום ממקורו עד סופו, ואחה״צ בסדר ב׳ סדרנו בדיוק ובפרטות סדר השיעור, וגם איך בדיוק לומר פרט זה ופרט שני, אם לומר ׳אסור׳ או ׳שאין לעשות כן׳ או ׳שיש להחמיר׳, ולענין שעת הדחק ובדיעבד. והרבה עמל וחשב אא״ז בזה כדי שלא להחמיר יותר מהצורך וגם שלא יצא תקלה מתחת ידו.

גמילות חסדים:

ר׳ דוד הצטיין מאוד במדת החסד בגופו ובממונו. בגופו, עידד וחיזק שבורי לב וקירב בעלי תשובה ואנשים קשים. עזר רבות למשפחות גרים בכל מיני בעיות שיש להם. עשה והשתדל לשדך שידוכים ובפרט למיקרים קשים. גם פעל והשכין שלום בין איש לאשה. בפסח האחרון ביו״ט שני בבוקר אחר סעודת יו״ט ליוה אותו נכד ללכת לביתו. ר׳ דוד המשיך דרכו ולא נכנס לביתו. כשהגיעו לרחוב מסויים בקש מנכדו שיחזור היות שצריך ליכנס ברחוב זה אצל משפחה בענין של שלום בית. ובממונו, אסף הרבה ממון עבור נצרכים ושבורי לב, וכן פעל רבות עבור הכנסת כלה, והכל בחכמה ובסתר, הרבה מצדקותיו אין ידועים.

פעם בזמן שהיה צריך ממון להחזקת הבית חינוך לבנות בלוגאנא והדבר הלך בקושי, היה ר׳ דוד במקום חופש, ופגש שם ליד נהר אחד מחשובי הקהילה שבלוגאנא. בעודם יושבים ושוחחים רצו ליטול ידיהם לאכילת פת, אמר ר׳ דוד כאן בנהר אפשר לטבול הידים. השיב הלה המים קרים מאוד וא״א להכניס בו הידים. אמר לו ר׳ דוד אין דבר העומד לפני הרצון, וברצון אוכל גם לעבור הנהר. השיב הלה אין זה שייך. אמר ר׳ דוד אם תיתן 1000 פרנק עבור הבית יעקב אראה לך שאעבור הנהר. הלה הסכים, ור׳ דוד פשט נעליו והפוזמקאות והרים המכנסים ועבר עם נכד שתמך בו את הנהר לצד השני, ובחזרה, אף שהמים היו קרים מאוד, ובכך הצליח לגייס ממון עבור החזקת הבית חינוך.

נשיאת חן:

ר׳ דוד היה מלא באהבת הבריות, נעים ביותר. זכה לחן מיוחד ובהארת פנים ואצילות וטהרה שא״א לתאר, ״כהוד אשר הלביש צור ליצורים״ [פיוט ליוכ״פ בענין מראה כהן], ורק אלה שפגשוהו מבינים דבר זה, שהרגישו ונתחממו מאורו. גם בני אדם שלא הכירוהו נמשכו אליו והיה להם דרך ארץ והערצה כלפיו. אפילו המוכרת מהחנות שהיה הולך שם לקנות, הגיעה להלויה ובכתה ואמרה שר׳ דוד היה אדם מיוחד במינו, שחיזק את לבבה הנשבר תמיד בדברי עידוד ובטחון. עליו י״ל הפסוק בתהלים מ״ה ג׳ **״יפיפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך על כן ברכך אלקים לעולם״** יעו״ש בפרש״י דהפסוק קאי על ת״ח שהוצק חן בשפתותם להורות כהלכה, ומה שכרן - ה׳ ברכך לעולם, שמברך את עמו בשלום.

סיפר אברך שלמד לפני שנים רבות בישיבה שבלוגאנא, שר׳ דוד בדרכו בבוקר לבית הכנסת היה עובר בבנין הישיבה ומעיר הבחורים לתפלת שחרית. וכיצד העיר אותם - בימות החורף לבש רק כפפה [הענטשקע] אחת כדי שהיד השניה בהליכתו בדרך תתקרר, כשהגיע להישיבה נתן לטיפה [גלעטן] על פני הבחורים וקרא בנעימות ובניגון ״שטייט אויף צו עבודת הבורא״, ככה עורר אותם באופן של כבוד ואהבה.

ונציין כאן סיפור נפלא:

היה רב אחד שאמר שיעורים ברבים. ר׳ דוד שמע את שיעוריו בהלכות שבת וראה שאומר איזה הלכות ופסקי דינים שלא כמפורש בפוסקים. ר׳ דוד כתב לו מכתב בדרך ארץ, שהוא אחד מהבעלי בתים הנהנה משיעוריו, אלא ששאלתו בפיו דבמה שאמר כך לכאו׳ מפורש במגן אברהם שם להיפך, ובמה שאמר כך הרי מפורש במ״ב לאידך גיסא וכו׳ וכו׳. מצאו נכד בעודו כותב וראה בסוף המכתב עוד כמה הערות חלושות שאינן מוכרחין ואפשר ליישבם בקל. שאל לו הנכד האם אין לך די הערות חזקות שאתה צריך להוסיף לו עוד הערות קלות?. השיב לו - אסביר לך הדבר, היות שהנני כותב לו הערות חזקות, חוששני שהרב ירגיש מבוייש, לכן כותב אני לו גם הערות שיש ליישב ולחלוק עליהם, כדי שעי״ז לא ירגיש הרב שאני בא רק לחלוק אתו ולהפריך אותו, ויקבל שאר דברי. וגם שירגיש שיש לו ג״כ מה לענות ולהתווכח, ולא יהא מבוייש לגמרי.

ולא לחנם היה ר׳ דוד חביב אצל גדולי ישראל מהדור הקודם, לפי שהכירו בו בטהרתו במדת האמת ובמדותיו הנפלאות. מהם הגה״צ ר׳ יונתן שטייף זצ״ל, שהראה לו הערצה וחיבה יתירה [הובא לעיל לשונו הנפלא שכתב לו במכתב]. גם הרב מסאטמאר זצ״ל אחר המלחמה בהיותו בשווייץ ור׳ דוד דאג לצרכיו חיבבו מאוד. ובפרט זכה לקירוב יתירה אצל הגרי״ז מבריסק בעת שהותו בשווייץ לצורך בריאותו בחדשי הקיץ. פעמים רבות הלך לטייל עמו, והבריסקער רב לימד אותו וסיפר והשפיע עליו והראה לו אהבה וחיבה.

קהילה קדושה ״לוגאנא״:

קהילת ״לוגאנא״ היתה קטנה בכמות וגדולה באיכות, ויצאו ממנה תלמידי חכמים רבנים ודיינים ומרביצי תורה לשם ולתפארת. חלק גדול הוא בזכות ר׳ דוד.

כשר׳ דוד נתמנה כראש קהילת לוגאנא לאחר פטירת חמיו הרה״ח ר׳ לייביש רובינפעלד זצ״ל, דאג לכל צרכי הקהילה, כמו בניית בית הכנסת ובית המדרש המפואר, ששנים רבות היה להם מקום שכור, עד שהוא נכנס בעובי הקורה ונטל על כתפיו מהעול בדמים תרתי משמע. ותחילה למד זמן רב הלכות בית הכנסת בעיון, ואח״כ עמד על הבנייה בפועל, שיהא נבנה מבית ומבחוץ כדין בכל פרטיה ודקדוקיה. וכן עמד על בניית המקוה בכל ההידורים ועל שמירתה בהידור. והשפיע על העיר באהבת התורה בקיום ההלכה על ידי שיעורים קבועים בעיון הלכה למעשה, ונמשכו אליו רוב בני הקהילה. וכדאי לציין דוגמא אחת:

הנהיג שתהא המקוה בשב״ק בבוקר פושרין ולא חם, כידוע שיש שאלה ע״פ הלכה אם מותר לטבול בחמין [עי׳ מ״ב שכ״ו סק״ז ושעה״צ] ולכתחילה בודאי יש להנהיג בקהילה שלא יכנסו בספק איסור [מסופר על הגה״צ ר׳ דוד בהר״ן זצ״ל מיקירי קרתא דירושלים שבשב״ק היה פושט רק את נעליו והפוזמקאות והכניס את רגליו במים. שאלוהו ע״ז, והשיב שרוצה לבדוק האם המים פושרין לפני שפושט מלבושיו, דלאחר מכן הוא חושש שלא יוכל לעמוד בנסיון שלא לטבול. ר׳ דוד פעם פשט את כל מלבושיו ולאחר מכן כשהרגיש שהמים חמים לא טבל].

היה קברניטה של הקהילה והנהיג אותה במסירות עילאית, בחכמה ובתבונה ובכל מלאכת הקודש. וידיו רב לו בפירות ופירי פירות שיצאו ממנה בכל קצוי תבל תלמידי

חכמים ולומדים, מרביצי תורה ורבנים, לשם ולתפארת. גם דאג לעניני צדקה וחסד שבעיר בכל ימות השנה. עד שהיה האיש החי ורב פעלים של הקהילה.

זכה ר׳ דוד להיות דוגמא אישית לכל פרט שאמרו ביומא פ״ו ע״א:

ואהבת את ד׳ אלוקיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך -
שיהא קורא,
ושונה,
ומשמש ת״ח,
ויהא משאו ומתנו באמונה,
ודבורו בנחת עם הבריות,
מה הבריות אומרים עליו - אשרי לו לפלוני שלמד תורה... ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו - עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר״.

אמרו בסנהדרין פ״ח ע״ב **״שלחו מתם איזהו בן עולם הבא, ענוותן ושפל ברך שיף עייל שיף נפיק וגריס תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה״.** כל מלה המבואר כאן בגמרא, נצטיין אצל ר׳ דוד בשלימות!.

עוד אמרו בכמה מקומות בש״ס **״אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו״**, וז״ל ר״ח בפסחים נ׳ ע״א **״ויש מי שמפרש מי שיבא בכאן ומעשיו מייסדים תלמודו, שקיים כל מה שלמד״.** ר׳ דוד, הגיע למעלה עם תלמודו בידו!.

בזמן האחרון למד בכולל מסכת ידים עם הלכות נטילת ידים, ובזה היה שקוע ראשו ורובו. ביום האחרון לחייו למד בבוקר עם האברכים הל׳ נט״י סי׳ קס״ב ס״ד. בשעה 12:30 גמר לימוד זה כדי ללכת לומר שיעור בשעה 1:00 בבהמ״ד קרלין סטאלין [במסגרת ארגון שיעורי תורה] ג״כ בהלכות נטילת ידים. סגר הספר והלך לבית הכסא, ביציאתו נטל ידיו ובירך בקול לפני תלמידיו ברכת אשר יצר בכוונה והודה להקב״ה על בריאתו. ובעומדו בפתח לצאת התמוטט פתאום, ובערב החזיר את נשמתו לבוראו.

ואיתא בגמ׳ שבת קנ״ב ע״ב ״ת״ר והרוח תשוב אל האלוקים אשר נתנה, **תנה לו כמו שנתנה לך בטהרה אף אתה בטהרה** משל למלך... אף הקב״ה, על גופן של צדיקים אומר יבא שלום ינוחו על משכבותם, ועל נשמתן הוא אומר והיתה נפש אדוני צרורה

בצרור החיים״. עליך יש לומר - **שמרת כל ימיך על נשמתך בטהרה - ביום האחרון לימי חייך עסקת בהלכות טהרה - טהרת את ידיך - ומיד החזרת את נשמתך בטהרה - אשריך שיצאת בטהרה!** (עי׳ סוף מסכת כלים). ועל זה אמרו **והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים.**

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים
נכדו ותלמידו - יהודה גארעליק

תוכן העניינים:

סימן א אני מאמין באמונה שלמה - י״ג עיקרים..... מז

סימן ב אני מאמין באמונה שלמה - נבואת משה וקבלת התורה ..... סח

סימן ג נטילת ידים שחרית..... פו

סימן ד דברים הצריכים נטילת ידים ..... צז

סימן ה נטילת ידים קודם התפלה..... קיב

סימן ו ברכת התורה..... קמז

סימן ז תחלת זמן תפילת שחרית..... קעט

סימן ח סוף זמן תפילת שחרית..... קצג

סימן ט שאילת שלום קודם תפילת שחרית..... ריט

סימן י התעסקות בצרכיו קודם התפלה ..... רלה

סימן יא איסור אכילה קודם תפילת שחרית..... רמג

סימן יב זהירות בדקדוק תיבות התפילה ..... רסד

סימן יג כוונה בתפילה..... רפט

סימן יד האיסור לישב בתוך ד׳ אמות של המתפלל..... שכא

סימן טו האיסור לעבור כנגד המתפלל..... שנא

סימן טז דיני ברכת כהנים ..... שסג

סימן יז מצות וקדשתו..... שעט

סימן יח דיני תחנון ונפילת אפים ..... שפז
סימן יט תפילת עלינו לשבח ..... תי
סימן כ חובת קריאת התורה, ודיני טעות בהקריאה ..... תלז
סימן כא הלכות שמיעת קריאת התורה ..... תע
סימן כב קדושת בית הכנסת ..... תצו
סימן כג דברים שאסור לעשות בבית הכנסת ..... תקח
סימן כד דין תשמישי קדושה ..... תקלב
סימן כה קביעת עתים לתורה ..... תקנא

סימן א

אני מאמין באמונה שלמה - י"ג עיקרים

א. החילוק בין אמונה למצוה
ב. שרשי האמונה - מציאות ה', תורת משה, שכר ועונש
ג. בזמנינו נחלשה האמונה לכן צריכים לדרוש בענינים אלו, והטעם שנחלשה
ד. אם מי שאינו בקי באמונה נקרא כופר
ה. מי נקרא מין ומי אפיקורס
ו. מהי תורה שבעל פה
ז. כופר בתורה וכופר במקצת התורה
ח. מי נכלל בהדין ספר תורה שכתבו מין ישרף
ט. לו לבדו ראוי להתפלל

א. החילוק בין אמונה למצוה

עיקרי האמונה, והם הי"ג **אני מאמין באמונה שלמה** וכו', יש להם הלכות, ואברר אותן ההלכות ע"פ המבואר בראשונים. מקצת מהדברים שאבאר הם מדברי הרמב"ם, ורובן מספר העיקרים, וכבר כתב הכסף משנה (הלכות יסודי התורה פ"ח ה"א) בענין עיקרי האמונה של הרמב"ם שיש ללמוד ספר העיקרים כדי להבין פירוש דברי הרמב"ם.

הנה מבואר שיש חילוק בין עיקרי האמונה לבין מצוות התורה. דהנה נצטוינו בתורה בתרי"ג מצוות, ובכללם הם כל מצוות עשה ומצוות לא תעשה, אולם שלש עשרה עיקרי האמונה אינם בכלל המנין [שנים עשר מהם אינם מהמנין לכולי עלמא, ורק באחד מהם נחלקו אם הוא מהמנין, והיא האמונה במציאות ה', ורוב הפוסקים סוברים שגם אמונה

זו במציאות ה׳ אינה בכלל התרי״ג מצוות[א]. וצריך ביאור מאי שנא עיקרי האמונה משאר המצוות.

אמנם יש חילוק גדול בין עיקרי האמונה להמצוות, והוא שאמונה פירושה להאמין [צו גלייבֿען], ומצוות הם דברים שמוטלים עלינו לקיימם [צו האַלטען]. במנין המצוות נכללים רק דברים שנצטוינו לקיימם והן המצוות, ולכן אין עיקרי האמונה בכלל המנין, ואין זה מצד גריעותא שלהם דודאי חייבים להאמין בכל הי״ג אני מאמין, ולא רק שצריכים להאמין בהם כמו שצריכים לקיים המצוות אלא באמת מעלתם גדולה יותר מהמצוות שהם היסוד[ב], וכמו שיבואר בהמשך.

הנה י״ג עיקרי האמונה נקראים בשם **עיקרים**. ביאור הדבר הוא, דהנה כל אילן יש לו שרשים, ומהשרשים צומח עיקר האילן, אמנם עדיין אין כאן פרי האילן, רק שמאותו

א. הרמב״ם מנה האמונה במציאות ה׳ במנין המצוות מהפסוק אנכי ה׳ אלקיך והוא במנינו מצות עשה א׳, וכן הסמ״ג והסמ״ק מנו אותה, אבל הבה״ג לא מנאה למצוה [ועמש״כ הרמב״ן (על דברי הרמב״ם הנזכר) בדעת הבה״ג, ומובא בהגה הבאה, וכן עמש״כ הרמב״ן בלאו ה׳], וגם הזהר הרקיע והיראים ושאר מוני המצוות הנמשכים אחר הבה״ג לא מנו מצוה זו.

ב. הרמב״ן הנ״ל בספר המצוות מ״ע א׳ ביאר דעת הבה״ג שלא מנה האמונה במציאות ה׳ וז״ל והנראה מדעתו של בעל ההלכות שאין מנין תרי״ג מצות אלא גזירותיו יתעלה שגזר עלינו לעשות או מנענו שלא נעשה, אבל האמונה במציאותו יתעלה שהודיע אותה אלינו באותות ובמופתים ובגילוי השכינה לעינינו הוא העיקר והשורש שממנו נולדו המצות לא ימנה בחשבונן, והוא מאמר החכמים אמרו לו גזור עליהם גזירות, אמר להם לאו, כשיקבלו מלכותי אגזור עליהם גזרות. עָשׂוּ קבלת המלכות עניין בפני עצמו והמצוות הנגזרות מאתו יתעלה מענין אחר וכו׳, לא יבא בחשבון המצות כי הוא העיקר והן התולדות כאשר פירשתי עכ״ל הרמב״ן, וזהו המקור למה שכתוב כאן בפנים, וגם מבואר בדבריו שם מה שיבואר באות ב׳. אמנם יש להעיר דמדברי המדרש שהביא הרמב״ן משמע שזהו רק לגבי האמונה במציאות ה׳ שלא יתכן מצוה בלי מְצַוֶּה אבל שאר העיקרים אינם בכלל זה, אמנם כיון שאינם בהמנין ע״כ צ״ל דגם שאר העיקרים הם בכלל, שכיון שהם דברים שצריכים להאמין ואינם חיוב של קיום היוצא מהעיקרים אינם בכלל מנין המצוות, שמצוה ענינה ציווי לקיים איזה דבר כמו שמבואר בפנים.

העיקר צומחים הפירות. נמצא שעיקר האילן הוא כעין פרי של השורש, והפירות עצמם הם פירות של העיקר. וכן הוא לענין תרי״ג מצוות, שהמצוות הם פירות היוצאים מהעיקר, והעיקר הוא עניני האמונה, ולכן נקראים עיקרים. אמנם באמת אין כל עיקרי האמונה רק עיקרים בלבד, ששלשה מהם הם כשרשים שהם יסוד גם להעיקרים, שאף שנקראים עיקרים הם באמת השרשים שמהם צומחים שאר העשרה עיקרים [ויבואר באות ב׳ איזה הם], ומכולם ביחד יוצאים הפירות שהם תרי״ג המצוות הבנויות על העיקרים[ג]. ומה נכלל בהעיקרים ומה בהפירות תלוי במה שנתבאר, שאם הם עניני אמונה להאמין [צו גלייבען] הם בכלל העיקרים שהם היסוד, והמצוות שהם דברים שצריכים לקיימם [צו האַלטען] הם הפירות.

וחילוק זה בין העיקרים להמצוות אינו רק בהשם בלבד שזה נקרא עיקר וזה פרי, שיש חילוק לדינא ביניהם, והוא לענין מי הוא בכלל ישראל, דיתכן שיקיים האדם כל תרי״ג מצוות בכל פרטיהן ודקדוקיהן ועכ״ז יצא מכלל ישראל, והוא אם אינו מאמין בהעיקרים, שכשחסרה לו אמונה זו יצא מכלל ישראל[ד], אבל המאמין בהעיקרים אף שאינו מקיים המצוות עדיין בכלל ישראל הוא.

ג. הדמיון לאילן מבואר בספר העיקרים מאמר א׳ פרק ג׳, ומה שג׳ מהעיקרים הם השרשים שמהם יוצאים שאר העיקרים כן ביאר העיקרים שם בפרק ד׳ בדעת הרמב״ם. ויש להעיר דבדברי העיקרים מתחלפים הלשונות הרבה, ויש משמעות שם שיש לפרש גם להיפך, ששלשה העיקרים נקראים עיקרים ושאר העיקרים נקראים שרשים [עי׳ בדבריו בפרקים הנזכרים וכן בפרק י״ג י״ד ט״ו וכ״ו], ולצד זה אין הפירוש של עיקר מה שקורא הגמרא בכמה מקומות עיקרו של אילן שהוא גוף האילן [עי׳ שבת ד׳ וח׳ ועירובין מ״ט ומכות י״ב], אלא פירושו הכח והמקור של שרשי האילן [כלשון הפסוק בדניאל ד׳ י״ב ברם עקר שרשוהי, ובספר השרשים לרד״ק שרש עקר כתב ששרש נקרא עקר בלשון ארמי. ועי׳ ברש״י ב״מ סוף דף קי״ח שפירש עיקר הירק שרשו], וכן משמע בביאור תיבת עיקר בספר העיקרים בתחלת פרק ג׳ [ומה שכתב שם כמו שהעיקר הוא דבר שקיום האילן תלוי בו כוונתו להשרשים ולהיסודות ולא להעיקר שהוא גוף האילן היוצא מהשרשים].

ד. עי׳ עוד באות ד׳ אריכות בענין זה, ושם מבואר שאין דבר זה שוה בכל העיקרים, דדוקא באותם עיקרים שנקראים שרשים אמרינן שאם אינו מאמין בהם יצא מכלל ישראל, אבל

והציור לזה הוא מי שחושב שלא קיבל משה רבינו את התורה מסיני אלא חיברה בעצמו בחכמתו והטעה את כלל ישראל לחשוב שהקב״ה הוא שצוה לקיים המצוות, אכן הוא מקיים כל המצוות בשלימותן אף שלדעתו משה הוא המְצַוֶּה. איש כזה אינו מאמין שהתורה היא מן השמים וחסר לו עיקר זה, ואף שמקיים כל המצוות כיון שחושב שלא נצטוו כלל ישראל על קיומן מהקב״ה ע״י משה אלא שמשה רבינו עצמו צוה עליהם, יצא מכלל ישראל. (ויש להוסיף דבאמת לא רק שחסר לו בהאמונה אלא חסר לו גם בהמצוות, שהרי נמצא שמעשיו הם כמעשה קוף בעלמא כיון שלפי דעתו אינו עושה מצות ה׳, וכמו שיבואר באות ב״ה.) אבל להיפך מי שבאמת מאמין בכל העיקרים ומאמין שהתורה היא מן השמים אף שאינו מקיים שום מצוה מהמצוות והוא בכלל פושעי ישראל והרי הוא רשע, מ״מ לא יצא מחמת זה מלהיות נמנה בכלל ישראל[ו].

בשאר העיקרים לא יצא מכלל ישראל במה שאינו מאמין בהם בלבד אא״כ כופר בהם, ושאני כופר ממי שאינו מאמין לענין שוגג כתינוק שנשבה בין העכו״ם או מנכדי הצדוקים וכדומה שאף שאינם מאמינים אינם נחשבים כופרים שאינם אשמים בדבר ועדיין בכלל ישראל הם. ובגוף החילוק בין אמונה למצוה ידועים דברי הגר״ח מבריסק דנפק״מ לגבי שוגג דלגבי אמונה לא שייך היתר של שוגג כי סו״ס אינו מאמין, ובאות ד׳ הנזכר מבואר הענין בדרך אחר כמו שהארכתי שם בהגה. ומקור הדברים המובאים כאן הם מספר העיקרים מאמר א׳ פרק י״ד. וע״ע מה שהאריך החת״ס בהחילוק בין העיקרים לשאר התורה בתשובה האחרונה לחלק יו״ד.

ה. עי׳ מש״כ בספר קובץ הערות להגר״א וסרמן זצ״ל בביאור האגדות פרק י״א אות י״ד שאין מצוותיו מצוות דהוי כמתעסק בעלמא, אמנם מצדד שם לגבי מצוות של אכילה שהם מצוות דומיא דחלבים ועריות שכן נהנה.

ו. ומה דמצינו בהגדה של פסח שהרשע שהוציא א״ע מהכלל במה שאמר מה העבודה הזאת לכם כפר בעיקר אף דלכאורה ממה שהוציא א״ע מן הכלל ראינו רק שאינו רוצה לקיים המצוות, כבר נתקשו בזה המפרשים זה אומר בכה וזה אומר בכה. ואולי אפשר לפרש דמה דאמר בעל ההגדה ולפי שהוציא א״ע מן הכלל אינה סיבה אלא סימן, שזהו סימן שאין כוונתו בתמימות לדעת טעם העבודה שא״כ לא היה לו להוציא א״ע מן הכלל, וע״כ שבאמת יודע טעם המצוות אלא שמזלזל שאין טעם לקיימן שאין כאן מְצַוֶּה ואין כאן נביא ואין כאן תורה, הרי שלפי שהוציא א״ע מן הכלל מבואר שכפר בעיקר.

ב. שרשי האמונה - מציאות ה', תורת משה, שכר ועונש

והראשונים ביארו עוד למה אין עניני האמונה בכלל המצוות, משום שא״א לכלול בהמצוות דברים שהם הקדמה לקיום המצוות, והעיקרים הם הקדמות להמצוות כמו שנקראים בשם עיקרים, ובלעדם אין המצוות נחשבים מצוות, ולכן אינם בכלל מנין המצוות.

דהנה מצוה פירושה ציווי שנצטוינו לקיימו, ולא שייך ציווי אלא כשיש מְצַוֶּה, שכשיש מְצַוֶּה שצוה לקיים המצוה הרי זו מצוה, וכשהאדם עושה את הדבר שנצטוה עליה נחשב הדבר כקיום מצוה כיון שעושה אותה משום שציוה לו המְצַוֶּה לעשותה. וזהו עיקר הראשון - אמונה במציאות ה', שיש אלוק בעולם, וכשמאמין במציאות ה' נמצא שיש מְצַוֶּה שציוה לנו לקיים מצוות התורה.

אבל לא סגי בזה לבד, דכדי שיהיו נקראין מצוות צריך להאמין גם בנבואה, ובפרט בנבואת משה, שעל ידו ניתנה לנו התורה מן השמים. שאיש שאינו מאמין בנבואה אף שמאמין במציאות ה' אינו מאמין שהתורה היא מן השמים, דבלא נבואה איך הגיעו אלינו המצוות, הרי לא נפל ספר התורה מן השמים, לכן כדי שיהיה שייך ענין של מצוות צריך האדם להאמין בנבואה שהקב״ה מדבר עם נביאים ועל ידם מצוה לישראל, ושהקב״ה דיבר עם משה רבינו והוא קיבל את דְּבַר ה' ונתנו לנו, ועי״ז נמצא שיש לנו תורה מן השמים.

ולכן נקראים המצוות פירות שהם יוצאות מהעיקרים, שרק עפ״י הקדמה זו שהאדם מאמין שיש מְצַוֶּה ושיש נבואה להביא לנו את דבר ה' יתכן שהתורה שיש לנו היא מן השמים ונצטוינו בה לקיים תרי״ג מצוות הכתובות בה [ובסימן ב' יבואר למה צריכים דוקא לנבואת משה ולא סגי בנבואת נביא אחר].

ומלבד שני העיקרים אלו, שהם באמת שרשים [כמו שנתבאר באות א' שבכלל העיקרים יש שלשה שהם שרשים להעיקרים], יש גם שרש שלישי, והוא האמונה בשכר ועונש. והטעם שנחשב שורש הוא שאם לא היה שכר על מה שעושה, או עונש על מה שאינו עושה, לא היה מה שיחייב את האדם לקיים המצוות, שאף שמאמין שהקב״ה אמר למשה רבינו למסור לנו שאנו מצווים לעשות מצוות

אלו, אם אין על מעשי האדם שכר ועונש מה בצע לו שיקיימן או שלא יקיימן, ונמצא שאין עליו שום עול לקיום המצוות[ז], ומש״ה גם האמונה בשכר ועונש הוא בכלל השרשים[ח].

וכיון שנתבאר ששרשים אלו הם היסוד לקיום המצוות אינם בכלל מנין המצוות, וכן שאר הי״ג עיקרים א״א לקרותם מצוות מטעם זה[ט].

וכל אחד חייב להאמין באלו העיקרים שהם יסוד כל המצוות **באמונה שלמה**, ולא סגי באמירה לחוד בכל יום **אני מאמין באמונה שלמה** וכו׳ אלא צריך להאמין כן באמת, [ואם אינו מאמין באמונה שלמה נמצא שלא רק שחסר לו בהאמונה אלא שהוא משקר באמירתו כיון שבאמת אינו מאמין באמונה שלמה]. ובאות ג׳ ובסימן ב׳ אות ה׳ יבואר מה הפירוש **אמונה שלמה**.

ויש להוסיף שלא רק כלל ישראל בלבד מחוייבים להאמין בעיקרי האמונה, שגם כל הגויים מחוייבים להאמין בהם, והיינו בכל י״ג העיקרים. שהחילוק בין ישראל לגוי הוא רק לענין קיום מצוות, שכלל ישראל מצווים בתרי״ג מצוות ושאר האומות מצווים בז׳ מצוות בלבד [ובנוגע אותן ז׳ מצוות יש להם גם תורה, שהקב״ה צוה למשה רבינו במעמד הר סיני לפרסם בין העכו״ם שבע המצוות של בני נח], אבל בעניני אמונה אין שום חילוק בין כלל ישראל להגויים[י].

ז. פירוש, שאף שהתכלית הוא לקיים המצוות שלא ע״מ לקבל פרס אם אין שכר ועונש אין עליו עול, וצריך שיהא קיום המצוות ע״י קבלת עול.

ח. עי׳ בספר העיקרים מאמר א׳ פרק י׳ שביאר כל זה למה ג׳ דברים אלו הם שרשים לשאר כל העיקרים, וע״ע בדבריו בפרק ט״ו.

ט. שכל שאר הי״ג הם חלקים מג׳ אלו, שה׳ הראשונות הם בכלל מציאות ה׳, וד׳ שלאחריהם הם בכלל תורה מן השמים, וד׳ האחרונים הם בכלל שכר ועונש. ואף שאין צורך לכל הפרטים כדי שיוכל לקיים המצוות מ״מ כיון שהם חלקי השרשים הן בכלל יסודות והקדמות ולא בכלל המצוות.

י. יסוד זה מבואר בארוכה בסימן י״ט אות ו׳.

ג. בזמנינו נחלשה האמונה לכן צריכים לדרוש בעניינים אלו, והטעם שנחלשה

ויש לדעת שלימוד עניני האמונה נחוץ מאד ואף יותר מלימוד עניני המצוות, שהרי נתבאר שיש חילוק בין אמונה למצוות, ואם לא ילמד עניני המצוות ולא ידע אחת מהן נקרא עם הארץ, ואם לא ידע הרבה מצוות נמצא שהוא עם הארץ יותר גדול, אמנם עדיין נקרא בשם 'פיינער איד' רק שהוא עם הארץ. אבל מי שאינו יודע עניני האמונה, שאינו יודע הי"ג אני מאמין, אף שמקיים כל המצוות הרי אינו מאמין [בשוגג], ומי שנקרא בשם **אינו מאמין** גרוע הרבה יותר ממי שנקרא **אינו מקיים**[יא].

אמנם הזקנים שזוכרים ממה שהיה מלפנים ישאלו שמעולם לא שמענו בימי אבותינו שידרשו בעניני אמונה, ומה נשתנה היום, וא"כ אף שאמונה הוא ענין נחוץ מאד כמו שנתבאר סו"ס לא דרשו אבותינו בענינים אלו ולמה נדרוש בהם עכשיו. והתירוץ הוא שבאמת בזמנינו נשתנה המצב ממה שהיה מלפנים, שהטעם שמעולם לא דרשו בענינים אלו הוא משום שבשנים קדמוניות היה האויר מלא בקדושה וראו את האמונה בעינים, והרגישו אותה בממשות ממש [געשפירט און געפילט], אבל לדאבוננו במשך השנים שעברו לפנינו נחלשה האמונה בינינו, ואפילו בין המאמינים יש אנשים שאין אמונתם שלמה, ולכן צריכים לדרוש בענינים אלו.

ואשאל שאלה אחת וכל אחד יבחון בנפשו איך הוא נראה בענין זה. הנה מנין השנים המקובל שאנו מונים וכותבים בתוך שטרות הוא למשל בשנה זאת חמשת אלפים ושבע מאות וששים ואחד לבריאת העולם, ופירושו ש**בראשית ברא** היה מלפני 5761 שנים [וכן ימי השבוע תלויים בבריאת העולם, שמה שאומרים שהיום הוא יום רביעי בשבת היינו שהיום הוא יום הרביעי שבו ברא הקב"ה את החמה ואת הלבנה יש מאין, ושאח"כ נתקטנה הלבנה, כמו שכתוב בבריאת יום רביעי], ומעתה כל אחד

יא. באות ד' יבואר שיש חילוק בזה בין השרשים להעיקרים, שאם אינו מאמין בהעיקרים אפילו בשוגג הרי הוא בכלל אפיקורס ואינו מאמין, אבל עדיין הוא בכלל ישראל, משא"כ אם אינו מאמין בהשרשים הוא יותר גרוע מזה והוא בכלל אפיקורס גמור.

יחשוב לעצמו בדבר זה האם מוכן הוא לישבע בחיי כל משפחתו שזהו האמת, או שהוא מפחד וחרד שמא אינו כן.

והסיבה שיסתפק האדם שמא אינו כן הוא משום שכשקוראים דברי המינים שהלבנה היא מלפני כמה מאות מליוני שנים וכדו׳, וכן מה שכותבים שמצאו עצמות של בהמה מלפני עשרים מיליון שנה, כל זה מביא את האדם לחשוב שיש בזה סתירה, שבכל הלוחות נדפס ששנה זו היא שנת 5761 והם אומרים שהוא כ״כ הרבה שנים יותר מזה. ובלא ספק מאמינים הכל בהמספר שנדפס בהלוח, רק שיתכן שאין זו אמונה ממש אלא משום שאין ברירה וצריכים להאמין כן אבל בתוך תוכו של האדם יתכן שלא היה נשבע על זה בחיי כל משפחתו.

ולכן נתקן הנוסח **אני מאמין באמונה שלמה**, דלכאורה אינו מובן שאיך שייך חצי אמונה כדי שנצטרך לומר אני מאמין באמונה שלמה ולא רק בחצי אמונה. והתירוץ מובן מאליו אם נבחון עצמנו בבחינה הנ״ל, שאם אינו מוכן לישבע בחיי משפחתו שכן הוא האמת, יתכן שהוא משום שאינו מאמין כלל וגם יתכן שאף שהוא מאמין אבל אינו באמונה שלמה, **שאמונה שלמה** פירושה להאמין בברירות שהוא כן ממש[יב]. וכל אחד צריך לבחון עצמו בזה, ואם אינו יכול לישבע שכן הוא [או שהיה נשבע רק מצד הבושה, ואחר השבועה היה חרד שלא יקרנו אסון חלילה,] הרי אינו מאמין באמונה שלמה.

ועפי״ז מובן ממילא למה צריכים לדרוש בענינים אלו בזמנינו, שע״י כתבי העת נעשינו ׳פאַר׳סַם׳ט׳ ונתמלא האויר טומאה וכפירה ובזה נחלשה האמונה השלמה, ולכן צריכים לדרוש כדי להוציא מלבם [ודוגמא זו בענין שנות העולם הוא רק פרט אחד של כפירה שנפוץ בעולם[יג] ויש עוד הרבה דברי כפירה שנפוצו בעולם], אבל מלפנים לא

יב. עי׳ עוד בסימן ב׳ אות ה׳ מה זה ׳אמונה שלמה׳, ועי׳ עוד בסימן ו׳ אות ח׳.

יג. העיר הר״ר שמואל זיטר הי״ו דבאמת הציור של אמונה בבריאת העולם כפי מספר השנים המקובל לנו אינו מעיקרי האמונה, דלכאורה מי שמאמין שהעולם הוא ישן יותר מהמספר המקובל אף שכופר בדברי חז״ל שאמרו שהעולם נברא לשתא אלפי שנין וגם כופר בקבלתנו מדור דור במספר שנות העולם מ״מ אין בזה חסרון מצד העיקרים, אמנם דון מינה ואוקי באתרה שגם בעניני העיקרים מושפעים בני אדם ע״י כתבי העת וחסר להם באמונתם.

היה צורך לזה שאז היתה אמונה פשוטה. ואף דגם מלפנים נדפס בהסידורים הי״ג אני מאמין ואמרו אותם, לא היו צריכים לפרש הענינים ולדרוש בהם דרשות גדולות שהיה הכל באמונה פשוטה, משא״כ בזמנינו יש לדרוש בזה וכן יש ללמוד הענינים מספר העיקרים [וכמו שכבר כתב הכסף משנה שיש ללמוד מספר העיקרים כדי להבין הענינים] כדי לעַבֵּד את עצמינו באמונה נכונה.

ויש לדעת שעניני האמונה אינם בכלל מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות מהן, וגם הנשים חייבות להאמין באמונה שלמה ולהיות מוכנים לישבע בלב שלם שכן הוא האמת.

ומי שדעתו מבולבל בענין זה משום שיש להגוים ׳ראיות ברורות׳ שהעולם קדמון הוא מכ״כ הרבה שנים, יש לומר לו תירוץ פשוט על זה. ובאמת אוי ואבוי שנצטרך ליישב הדבר שהרי האמונה היתה צריכה להיות חזקה כ״כ עד שלא היה צורך לזה, אמנם איישב הדבר בתירוץ פשוט. ואתחיל בשאלה, שכשברא הקב״ה אדם הראשון ביום הראשון לבריאתו אם היה נראה כתינוק בן יומו, או כבן חמשים שנה. ודבר פשוט הוא שלא בראו הקב״ה כתינוק אלא כאיש מבוגר שהיה כבר גדול, שהרי באותו יום קרא שמות לכל החיות, וגם חטא עץ הדעת היה באותו יום. וא״כ כמו שברא הקב״ה אדם הראשון שהיה רק בן יום אחד באופן של אדם גדול בכל הבחינות, כמו כן ברא הר שהיה נראה כבן מאה מיליון שנים, שאף שנברא באותו היום היה נראה ישן עם כל הבחינות של הר ישן בגיל כזה. נמצא שכל הבליהם אפס ותוהו הם.

וכן מי שנפגם באמונה משום שהגוים ׳מוכיחים׳ שהאדם בא מן הקוף רק שנשתנה צורתו במשך השנים, שהוא מתנגד למה שכתוב בתורה שהקב״ה ברא אדם וחוה, יש ליישב הדבר בפשיטות. דהנה הוכחת הגוים שאנו מן הקופים היא משום שאנשים וקופים דומים זה לזה בכמה דברים, ועל זה אומר שהאמת הוא שהם צודקים שיש דמיון בין אנשים וקופים, אמנם הדבר הוא להיפך, דאיתא במס׳ סנהדרין (דף ק״ט ע״א) שבזמן דור ההפלגה נעשה מבני אדם קופים, וא״כ לא שהאדם הוא מן הקוף אלא אדרבה הקוף הוא מן האדם. נמצא שכל ה׳קלאץ קשיות׳ של הגוים אינם כלום.

ובדרך אגב בענין זה איתא באחרונים (עי׳ מלאכת שלמה סוף פ״ח דכלאים) לענין מה שאמרו בגמרא ברכות (דף נ״ח ע״ב) שהרואה קוף מברך ברוך משנה הבריות, דצריך

ביאור אמאי אמרו כן דוקא בקוף ולא בחיה אחרת, וכתבו שהוא משום שהברכה היא על השינוי ובקוף יש שינוי במה דבתחלה היה אדם ונעשה ממנו קוף והיינו ברוך משנה הבריות, משא״כ שאר בעלי חיים הרי נבראו כן בתחלה וליכא שינוי ולכן אין לברך עליהם ברוך משנה הבריות.

ד. אם מי שאינו בקי באמונה נקרא כופר

והנה אחר שילמוד האדם עניני אמונה יתכן שיוודעו לו איזה דברים שלא ידע מהם מעולם, ואולי יחשוב לעצמו שכיון שמעולם לא ידע אותם דברים שהם עיקרים הרי עד עכשיו היה כופר, והכופר באחד מהי״ג העיקרים אינו בכלל ישראל ואין לצרפו למנין, ויתעצב אל לבו לומר שעד עכשיו לא היה בכלל ישראל אלא היה כגוי.

אבן יש לדעת שיש בענין זה כמה מדרגות, שאף שנתבאר שמי שאינו מאמין גרע ממי שאינו יודע המצוות, שמי שאינו יודע איזה מצוה הרי הוא עם הארץ ומי שאינו מאמין הוא גרוע יותר, עכ״ז יש בזה מדרגות מדרגות. יש מי שנקרא מאמין [וזהו החיוב להיות מאמין], ויש מי **שאינו מאמין**, ויש מי שהוא **כופר**.

והרי כל קטן באמת **אינו מאמין** שהרי אינו יודע להאמין כלום, ומה שאין מצרפים אותו למנין אינו משום שאינו מאמין אלא משום שהוא קטן, הרי שמה שאינו מאמין אינו מגרע ממנו שלא יהיה נמנה בכלל ישראל. וכן תינוק שנשבה [כמו שמצוי בזמנינו אנשים זקנים יוצאי רוסיה שמעולם לא ידעו עניני האמונה] אף שאינו מאמין מכל מקום הוא בכלל ישראל. והוא משום שאף שהם בכלל **אינו מאמין** אינם מפסידים מחמת זה חשיבותם להיות חלק של כלל ישראל.

ומה שמי שאינו מאמין אינו בכלל ישראל נאמר רק במי שכופר בעיקר, כגון שבילדותו קיבל מאביו או מרבו את האמת ואח״כ נתקלקלה דעתו וכפר בעיקר, איש כזה אינו בכלל ישראל. **וכופר** פירושו כלשון חז״ל (מובא ברש״י פרשת בחקתי פרק כ״ו פסוק י״ד) יודע רבונו ומכוון למרוד בו[יד], והוא שאינו בכלל ישראל, אבל מי שאינו כופר

יד. ר״ל שקיבל האמת וכפר בכוונה. ולכאורה אפילו אם למעשה אינו מאמין כלל [דשוב לא

אלא שאינו מכיר אמונת האמת אף שהוא רחמנות גדולה מה שלדאבוננו אינו מאמין, מ״מ אינו בכלל כופר.

וזהו מה שכתב הרמב״ם בהל׳ ממרים (בתחלת פרק ג׳) וז״ל **מי שהוא כופר בתורה שבעל פה** וכו׳ **מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבעל פה מורידין אותו ולא מעלין כשאר המינים והאפיקורוסין והאומרין אין תורה מן השמים והמוסרין והמשומדים, וכל אלו אינם בכלל ישראל ואין צריך לא לעדים ולא התראה ולא דיינים אלא כל ההורג אחד מהן עשה מצוה גדולה והסיר המכשול, בד״א באיש שכפר בתורה שבעל פה במחשבתו ובדברים שנראו לו והלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו וכופר בתורה שבעל פה תחילה וכן כל התועים אחריו, אבל בני אותן התועים ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות וגדלו אותם עליו הרי הם כתינוק שנשבה לבין הגוים וגדלוהו הגוים על דתם שהוא אנוס, ואע״פ ששמע אח״כ שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם, כך אלו שאוחזים בדרכי אבותיהם שטעו, לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשוך אותם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה** עכ״ל הרמב״ם.

מבואר מדבריו שרק מי שנחשב לכופר אינו בכלל ישראל, כגון מי ששנה ופירש וכפר, אבל נכדי הצדוקים כגון הרעפארמע״ר של זמנינו שאינם יודעים מאומה, שזקניהם פירשו מדרך הישר וכך נתגדלו והם ׳נעביך׳ אינם מאמינים, כיון שאינם אשמים בדבר אינם בכלל זה, שהרי מה שנוסעים בשבת באיסור הוא משום שה׳ראַביי׳ שלהם אמר שמותר ואין להם סיבה שלא לשמוע אליו, שבדעתם ראוי לשמוע לדברי אותו ׳ראַביי׳, ודינם כדין תינוק שנשבה לבין הגוים ואינם בכלל כופר שאינו בכלל ישראל. אמנם פשוט דאף שאין לאיש זה החומר של אפיקורס ממש משום ש׳נעביך׳ הוא אפיקורס ומותר לצרפו למנין, סו״ס אינו מאמין והוא אפיקורס, אך שהוא רק באופן של ׳נעביך׳, שהחיוב הוא להאמין[טו].

שייך לשון ״יודע רבו׳] נמי כופר הוא, וההשתמשות בלשון זה הוא רק להורות פירושה של תיבת כופר. וע״ע בענין זה בנמוקי יוסף פרק איזהו נשך דף מ״ב ע״א בדפי הרי״ף שורה ט״ז.

טו. בסוף ספר קובץ הערות להגר״א וסרמן זצ״ל סימן י״ב אות ח׳ מביא מה ששמע בשם הגר״ח

ויש להוסיף שכל זה הוא רק במי שמחמת סיבות הנ״ל אינו מאמין בהעיקרים, אבל מי שאינו מאמין במציאות ה׳ גרע שהרי חסר לו בהשרשים.

לבאר הענין באופן אחר, וז״ל דעת הרמב״ם שהמאמין בהגשמה הוא מין [כוונתו למש״כ הרמב״ם בפ״ג מהל׳ תשובה שהאומר שיש שם רבון אחד אלא שהוא גוף ובעל תמונה מין הוא], והראב״ד כתב שגדולים וטובים טעו בזה מפני האגדות המשבשות הדעות [זה לשון הראב״ד שם ולמה קרא לזה מין וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות], ושמעתי בשם כבוד מו״ר הגר״ח הלוי זצ״ל מבריסק בדעת הרמב״ם כי בכפירה לא שייך שוגג דהא מ״מ אינו מאמין וא״א להיות בכלל ישראל בלא אמונה, ואומרים משמו בזה״ל ׳דער וואס איז נעביך א אפיקורס איז אויך א אפיקורס׳, ולכאורה דבריו מוכרחין שהרי כל הכופרין וכל עובדי ע״ז הם מוטעין ואין לך מוטעה יותר מהמקריב בנו למולך והוא חייב מיתה. אבל קשה דהא תינוק המוטל בעריסה ג״כ אין לו אמונה ומ״מ הוא בכלל ישראל, ותינוק שנשבה לבין העכו״ם מביא קרבן על שגגתו ואין דינו כמומר, ומוכח דאנוס רחמנא פטרי׳ גם בחסרון אמונה עכ״ל. הרי שלמד בדעת הראב״ד שקושייתו היא שהחושבים כן שוגגין בדבר, ולזה תירץ שגם השוגג הוא בכלל כופר ויצא מכלל ישראל ׳דבכפירה לא שייך שוגג דהא מ״מ אינו מאמין׳, ודוקא במקום אונס כגון בתינוק אמרינן גם לגבי האמונה דאונס רחמנא פטרי׳, ובני הצדוקים אנוסים הם. [ויתכן דהיינו דוקא לענין הגשמה דהיינו שחסר לו באמונת מציאות ה׳ דיתכן שזה נחשב כאינו מאמין בשרשים שע״ז הוא דאמר הגר״ח שגם שוגג בכלל כופר הוא, וכמו שמסיים בפנים שזה גרע, אמנם מלשון הגר״ח משמע שבכל עניני אמונה הוא כן.]

אבל בפנים נתבאר בדרך אחר שבאמת השוגג לא יצא מכלל ישראל ודוקא הכופר יצא, וגם בזה מיושבים דברי הרמב״ם בהל׳ תשובה דמיירי שם במי שכופר ולא במי ששגג בדבר מחמת חסרון ידיעה וכדו׳, ומה שהוכיח בקובץ הערות מכל הכופרין שמוטעין הן אינה טענה לפי הנתבאר בפנים שאף שהוא טועה מ״מ אינו שוגג ואשם הוא בדבר, שהרי סו״ס ידע האמת וכפר בה.

ובגוף הדבר נראה מדברי הגר״ח שפירש שהשגת הראב״ד היא שהם שוגגים בדבר, ולזה תירץ הגר״ח שסובר הרמב״ם שגם השוגג כופר הוא. וצ״ע דבדברי הראב״ד מבואר שקושייתו היא יותר מזה דאיך יתכן שכל גדולים וטובים אלו הם כופרים ואיך קראם

ה. מי נקרא מין ומי אפיקורס

והנה היום רגילים לכנות אנשים שאינם הגונים בשם אפיקורס או מין וכדומה מבלי להבין ענין תיבות אלו. ובאמת אף כדי לברר ולהבין הפירוש (טייטש) של התיבה **אפיקורס** או של התיבה מין בלבד צריכים ללמוד שבועות וחדשים.

וגם צריכים לדעת שאף שמצינו בגמרא תיבת מין או **אפיקורס** אין מזה הכרח שכן הוא למעשה שאדם זה הוא מין או **אפיקורס**, שהרבה פעמים שינו הגירסאות. שמלפני כחמש מאות שנים היה מצוים ישראלים שנשתמדו ונשתמשו בהם העכו״ם לחפש בספרי הגמרא כדי למצוא איזה תיבה שהיא כנגד דתם ומחמת זה הוצרכו לשנות הרבה פעמים את התיבה כשהדפיסו הגמרות, לפעמים כתוב גוי ולפעמים כותי ולפעמים אפיקורס ולפעמים מין, וכיון ששינו תיבות אלו יתכן שכשכתוב אפיקורס באמת צ״ל כותי וכדו׳. וכן היכן שכתוב בגמרא **עובד כוכבים** ודאי אין צריך שיעבוד הכוכבים, שגם מי שאינו מאמין בשום דבר ואף לא בכוכבים בכלל גוי הוא לאותן הדינים דמיירי בגמרא, הרי שאין להוכיח מהלשון שנמצא בגמרא שכן הוא הדין למעשה.

ובזה יבואר דבר דלכאורה אין לו מובן שמצינו הרבה פעמים בגמרא תיבת כותי כשמדבר בענין עכו״ם, וצריך ביאור שהרי באמת הכותיים היו גרים אלא שלא שמרו כל המצוות אלא התורה שבכתב[טז]. אמנם באמת הגירסא הנכונה בגמרא היא גוי אלא שהיו יראים לכתוב כן לכן שינו וכתבו כותי. ובאמת גם תיבת גוי אינה מדויקת שהרי לשון זה מצינו לגבי כלל ישראל שהם נקראים גוי ככתוב (שמואל ב׳ כ״ז ג׳) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, הרי שהגוי האמיתי הוא אומה הישראלית ולא הם, אלא שגם

הרמב״ם מין, ולא יישב הגר״ח קושיא זו כיון שביאר בדעת הרמב״ם דלגבי זה שוגג כמזיד וא״כ איך טעו בזה טובים וגדולים. אמנם למה שנתבאר בפנים מבואר היטב, שגם הראב״ד הבין בדעת הרמב״ם שאינם כופרים משום ששוגגים הם בדבר, אלא שהקשה דאיך יתכן שזהו ענין של כפירה ונקרא מין דא״כ כל הני טובים וגדולים הם נעביך אפיקורסים וגם זה קשה לומר, והרמב״ם לא הוקשה לי׳ לומר כן כיון דסו״ס הם רק שוגגים ולא יצאו מכלל ישראל מחמת זה.

טז. ודוחק לומר שהכוונה הוא לפי הגמרא בחולין דף ו׳ ע״א שעשאום עובדי כוכבים גמורין דסוף סוף למה נקראו כל הגוים בשם זה.

גוי הוא לשון מושאל שהיו יראים לכתוב נכרי ולכן כתבו גוי[יז], ואח״כ שינו עוד וכתבו כותי כמו שנתבאר.

ובדרך אגב, מחמת שינויים אלו נמצא לפעמים בלשון הגמרא ענין של בדיחותא, שאף שלפעמים כדי לחפש תיבות שהם כנגד דתם נשתמשו במשומדים שלמדו קודם שנשתמדו, לפעמים נשתמשו גם באלו שהיו עמי הארץ, ומזה יצאו כמה טעויות. למשל בגמרא נקרא ׳שייטעל׳ פאה נכרית, ופעם ראה משומד אחד תיבה זו ׳נכרית׳ ולא רצה להרשות להם להדפיס הגמרא עם אותה התיבה בחושבו שהכוונה היא להגוים, והוצרכו לשנותו משום ציווי המשומד והדפיסו ׳פאה כותית׳ במקום ׳פאה נכרית׳.

עכ״פ מתיבות אלו הנדפסים בגמרא א״א להביא ראי׳ שכן הוא למעשה, ואברר מי נקרא מין ומי אפיקורס.

הנה מי שמאמין שהתורה היא מן השמים, ובזה נכלל שמאמין שיש אלוק מְצַוֶּה, ושהנביא משה רבינו קיבל התורה מהקב״ה בסיני ונתנה לנו, אמנם אומר שיש מצוה אחת מהתרי״ג שהוסיפו אח״כ, נמצא שהוא מאמין בהשרשים אלא שבנוגע פסוק אחד אומר שהוסיפו אותו אח״כ, ויש לעיין מה דינו. וכן יש לעיין בדין מי שמאמין בכל פסוקי התורה אבל מפקפק בתורה שבעל פה.

יז. העיר הר״ר שמואל זיטר הי״ו שמדברי הרד״ק בספר השרשים שרש גוי מבואר שבאמת נקטו חז״ל לשון גוי על אומות העולם, ונתקשה איך קוראין לאיש אחד גוי הא גוי פירושו כל האומה, וכתב וז״ל ורבותינו הרגילו בלשונם לקרא לאיש אחד שאינו מישראל גוי, והיה ההרגל הזה אצלם לפי שכל איש שהיו רוצים לזכור שאינו מישראל רק מגוי אחר ולא נתברר אצלם מאיזה גוי הוא אם אדומי או ישמעאלי או משאר האומות לפיכך היו אומרים גוי כלומר שהוא מגוי אחר שאינו מישראל. ואח״כ הביא הרד״ק עוד פירוש וז״ל ורבי יונה אמר כי גוי נופל על איש אחד כאשר אמר הגוי גם צדיק תהרג, ופליג עליו הרד״ק וז״ל והישר בעיני כי בעבור עמו אמר [אבימלך הגוי גם צדיק וכו׳] כי היה קצף ה׳ עליו ועל עמו עכ״ל. עכ״פ מבואר מדבריו דחז״ל הוא שקראו לשאר האומות בשם גוים ואין זה שינוי מחמת הצנזור וכדומה.

ו. מהי תורה שבעל פה

וקודם שאברר הדין בזה אקדים לבאר מהי תורה שבעל פה, שבאמת המצוות שיש בתורה שבעל פה הן מצוות דאורייתא ולא מצוות דרבנן [ופשוט שמחוייבים אנו לקיים גם מצוות דרבנן משום שחכמים צוו לקיימן, אבל אינן תורה שבעל פה] אף שלא נתפרשו בתורה. כגון מקום הנחת התפילין הוא מדין תורה שבע״פ, שהרי בפשוטו כתוב בתורה שיש להניח תפילין על פס היד ממש וכן בין עיניו ממש, והתורה שבעל פה שינתה משמעות זו.

ויש בתורה שבעל פה שני דרכים, דרך אחד הוא דבר שצוה הקב״ה בפרטות למשה רבינו בעל פה, כגון שאין הפירוש של איזה פסוק כמשמעותו, וזה נקרא הלכה למשה מסיני, ועוד דרך והוא דבר שלא צוה הקב״ה בפרטות למשה רבינו אמנם הוא נלמד מהי״ג מדות שהתורה נדרשת בהן, והיינו שהקב״ה צוה למשה ללמד את דיני ותנאי הי״ג מדות להתנאים[יח], וכל שנלמד ע״י אחת מהי״ג מדות הוא בכלל דאורייתא ותורה שבעל פה.

ותקנו לומר בכל יום הברייתא רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן וכו׳, ויש להבין למה תקנו לומר דוקא ברייתא זו בכל יום. ומה שתקנו לומר משנת איזהו מקומן בכל יום מובן, משום שיש בה ענין מיוחד שהוא הפרק היחידי בש״ס שאין בו מחלוקת, ואותן התיבות עצמן קיבל משה רבינו מסיני ומסרן ליהושע (כ״כ הב״י בסימן נ׳ בשם הרא״ה), משא״כ כשיש מחלוקת אין יודעים התיבות המדויקות של ההלכה כפי מה שאמרן משה רבינו. אבל לגבי ברייתא דרבי ישמעאל צריך ביאור למה בחרו לומר דוקא אותה הברייתא.

וטעם הדבר הוא משום שבה כתוב האופן לברר דיני התורה שמסר לנו הקב״ה כדי לפשוט על ידם השאלות שיתחדשו לכלל ישראל. ולא רק בשאלות המתחדשות ע״י הטעכני״ק [שלא קיבל משה רבינו מהקב״ה מה דינם, למשל איזה לאמ״פ מותר להבעיר בשבת ואיזה אסור, וצריכים להוציא אותן ההלכות מהמדות שהתורה נדרשת

יח. שהרי רק התנאים בכחם לחדש ע״פ י״ג מדות, ובכלל זה גם הנביאים והזקנים קודם תקופת התנאים.

בהן], דגם דברים הרבה שכבר היו בימיהם לא נתפרש להדיא למשה דינם והקב״ה אמר למשה רבינו לומר להתנאים הי״ג מדות וכל מה שידרשו בהם התנאים זוהי תורה, ואף שהחכמים הם שחידשו ההלכות מ״מ הן מצוות דאורייתא כיון שנתחדשו ע״י הי״ג מדות. והרמב״ם קורא דינים אלו דברי סופרים, ר״ל שהתנאים חידשו הדינים לא מכח סברא אלא מכח י״ג מדות שהתורה נדרשת בהן, אמנם דאורייתא הן.

ז. כופר בתורה וכופר במקצת התורה

ויש לעיין מה דינו של מי שאינו מאמין באיזה דבר מהתורה ואפילו מתורה שבעל פה, כגון שאינו מאמין באיזה הלכה מההלכות למשה מסיני, או שאינו מאמין במדה אחת שהתורה נדרשת בהן ולכן אינו מאמין בההלכות שחידשו חז״ל ע״פ אותה המדה, כגון שאינו מאמין במה שדרשו חז״ל מגזירה שוה שחובת התפילין הוא להניחן למעלה בראש נגד בין העינים ולא בין העינים ממש אלא אומר שצריך להניחם בין העינים ממש.

איש זה הרי אינו כופר בהשרשים אלא כופר בעיקר, שהרי מאמין בהשרשים שיש מְצַוֶּה ושיש נבואה ותורה, אלא שאינו מאמין באחד מן העיקרים, והוא העיקר להאמין שכל תיבה מהתורה וכן כל התורה שבעל פה הם תורה מן השמים[יט]. ואף שאין זה שרש מ״מ הוא עיקר כנתבאר שהעיקרים הם הדברים שעל ידם יוצאים הפירות שהם המצוות ובלי העיקר ליכא מצוות, והרי כשאינו מאמין אפילו רק בפרט אחד של תורה שבעל פה חסר בהמצוות, וכנ״ל שבלי תורה שבע״פ לברר מקום הנחת התפילין לא שייך קיום מצות תפילין. הרי שאיש זה הוא כופר בעיקר, ונקרא כופר בחלק מהתורה.

יט. הוא היסוד השמיני של הרמב״ם שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבינו עליו השלום, וביאר הרמב״ם בפרק חלק דהיינו שיש להאמין שכל התורה כולה וגם מה שקיבל משה מסיני בפירוש התורה הכל מהקב״ה ולא הוסיף בה משה רבינו כלום. ואף שלא כתב הרמב״ם להדיא שגם הדרשות של י״ג מדות הן בכלל זה, מ״מ כיון שברייתא דרבי ישמעאל היא הלכה למשה מסיני ממילא מי שאינו מאמין באיזה דרשה שדרשו חז״ל הרי שהוא כופר בהכלל של י״ג מדות.

והרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג׳ הלכה ז׳ וח׳) כתב חילוק זה, שמי שאינו מאמין בשלשה דברים אלו שהם השרשים, דהיינו במציאות ה׳ שיש מְצַוֶּה, ובנבואת משה, ובשכר ועונש, נקרא אפיקורס[כ]. אבל מי שמכחיש בדברים אחרים[כא], היינו שמאמין באמונות אלו אבל אינו מאמין במצוה אחת, או בהפירוש שאמרו חכמים ע״י י״ג מדות בהמצוה, נקרא כופר במקצת התורה[כב].

אמנם כתב שם הרמב״ם (הל׳ ו׳) שאף שיש חילוק ביניהם בענין החטא אבל העונש שוה בשניהם, שמי שאינו מאמין באיזה מן הי״ג עיקרים אין לו חלק לעולם הבא ומצבו מר מאד. ואף הכופר רק באחד מהעיקרים גרוע הרבה יותר ממי שאינו מקיים כל התרי״ג מצוות של התורה לתיאבון וכמו שנתבאר, שמי שמאמין שהכל הוא אמת ושזהו רצון ה׳ ושאם לא יקיים המצוות יגיע לו עונש גדול בגיהנום רק שמחמת תאוותיו

כ. ע״ש שבאמת חילק הרמב״ם בין הדברים, שמי שאינו מאמין במציאות ה׳ הרי הוא מין משא״כ אם אינו מאמין בנבואה ובשכר ועונש הרי הוא אפיקורס, ואח״כ כתב שהכופר בחלק מהתורה הרי הוא כופר בתורה [היינו בחלק מהתורה] אבל אינו נקרא מין ואפיקורס [כיון שבאמת מודה שיש בורא המְצַוֶּה ושיש נבואה ותורה מן השמים]. ומה שנכללו בפנים בשם אפיקורס היינו רק לאפוקי שאינם מכלל כופר בתורה בלבד אלא הם יותר מזה, עכ״פ אפיקורס ויש שנקרא גם מין. ועוד שבספר העיקרים נקט שגם הכופר במציאות ה׳ בכלל אפיקורס הוא כמובא להלן שנקרא אפיקורס ע״ש הכופר אפיקו״ר שכפר במציאות ה׳. ועוד דלהלן יבואר מהלח״מ ע״פ הרמב״ם בפירוש המשניות בחולין שגם הכופר בתורה נקרא בגמרא בשם מין אף שבאמת אינו מין, ולכן כדי שלא לבלבל הדברים נכללים כאן כולם בשם אפיקורס.

כא. אינו מדוייק לומר שכל האחרים אינם בכלל אפיקורס, שברמב״ם מבואר שגם בהעיקרים האחרים יש שנקראים מחמתם אפיקורס או מין, שהרי גם מי שאינו מאמין שאינו גוף נקרא מין, וכן אם אינו מאמין שהקב״ה יודע מעשה בני אדם בכלל אפיקורס הוא, ורק בעיקר זה שכופר במקצת מהתורה הוא בכלל כופר בתורה ולא בכלל מין ואפיקורס.

כב. לשון מקצת התורה ליתא ברמב״ם אלא קראו כופר בתורה, אמנם למעשה הדבר תלוי אם כופר בכל התורה שאז נקרא כופר בתורה ואם כופר במצוה אחת וכדו׳ הוא כופר במקצת התורה.

הגדולות הוא מוותר על הגן עדן ועושה עבירות, הוא נקרא פושע ישראל, שהיצר הרע שלו כל כך גדול עד שאין בכוחו להתגבר עליו, אכן עכ״פ הרי הוא מאמין. אבל מי שאינו מאמין דינו חמור יותר הרבה כמו שנתבאר.

ח. מי נכלל בהדין ספר תורה שכתבו מין ישרף

והנה ידועה ההלכה **שספר תורה שכתבו מין ישרף**, וכן איתא בגירסתנו בגמרא (גיטין דף מ״ה ע״ב). **אבל הרמב״ם** (פ״ו מהל׳ יסודי התורה ה״ח וכן בפ״א מהל׳ תפילין הל׳ י״ג) **כתב ספר תורה שכתבו אפיקורס ישרף**, הרי מבואר שתיבת ׳מין׳ בגמרות שלנו הוא טעות וצ״ל אפיקורס[כג] כלשון הרמב״ם[כד], ותיבת אפיקורס מקורו הוא משמו של רשע ממדינת יון ששמו היה אפיקו״ר שכתב ספר גדול בענינים אלו כנגד ג׳ שרשים הנ״ל,

---

כג. ואברר הענין, דבאמת מין גרע מאפיקורס כמבואר לעיל מהרמב״ם בהל׳ תשובה שמין הוא זה שאינו מאמין במציאות ה׳ כלל, אלא שבלשון הגמרא גם הכופר בחלק מהתורה נכלל בשם מין, וכמו שהראה הלחם משנה שם לדברי הרמב״ם בפירוש המשניות פ״א דחולין שבלשון הגמרא מין כולל כל מי שכופר בתורה ואפילו רק במקצת התורה ואפילו רק בתורה שבע״פ כצדוק וביתוס, ואף שבאמת אינם מין אמיתי נקראים בגמרא בשם מין כיון שזה מביא לידי מינות [וכן העיקרים במאמר א׳ פרק כ״ג הכניס עוד דברים בכלל מין ע״ש], וא״כ אם היתה הגירסא בגמרא מין היה אפשר לפרשה כן ולכלול בה גם אלו שכופרים בחלק מהתורה שאם כתבו ספר תורה ישרף, אבל כיון שגירסת הרמב״ם היא אפיקורס הרי שזוהי הגירסא הנכונה, וא״כ דוקא אלו שכתבו ס״ת ישרף כיון שהם בכלל אפיקורס [או מין אמיתי שגרע מזה], ולא מי שכופר במקצת התורה. וע״ע בהגה להלן.

כד. כן הוא לפי הגירסא ברמב״ם דפו״י, ויש להעיר דבהוצאת פרנקל הגירסא ברמב״ם [בהל׳ יסודי התורה ובהל׳ תפילין] היא ס״ת שכתבו מין, והעירו שם דאדרבה הגירסא בדפו״י אפיקורס הוא הגהת הצנזורא.

ולפי אותה גירסא יתכן שהכוונה רק למי שהוא מין אמיתי דהיינו שאינו מאמין במציאות ה׳ ושאין לו גוף וכו׳ כמבואר ברמב״ם בהל׳ תשובה שהם נכללים בשם מין, משא״כ הכופר בנבואה ובשכר ועונש שנקרא אפיקורס לא נאמר עליו שאם כתב ס״ת ישרף. וכן מבואר מדברי רש״י במס׳ גיטין שגורס מין ופירשה האדוק בע״ז שכוונתו לעבודה זרה, הרי דדעת רש״י היא דדוקא בכה״ג ישרף, ודבריו מתאימים לדעת הרמב״ם אם נגרוס בדבריו מין

ולכן קוראים למי שאינו מאמין אפיקורסכה. ועליו נאמרה ההלכה שאם כתב ספר תורה ישרף.

[אמנם יש חילוק ביניהם, שרש״י כתב שהוא דוקא במי שאדוק בע״ז משום שלשם ע״ז כתבו, ר״ל שכיוון בעת כתיבת השם לע״ז, נמצא שהוא ספר של ע״ז וישרף, משא״כ להרמב״ם החסרון הוא שאין להשם קדושה משום שאינו מאמין במציאות ה׳, ועי׳ בענין זה בספר מקדש מעט המצויין להלן].

עוד יש להעיר דבשו״ע סי׳ רפ״א סעיף א׳ איתא אפיקורס ופירש שם הש״ך וז״ל הוא מין האדוק בעבודת כוכבים ומסתמא לשם ע״ז כתבו עכ״ל, הרי פירש גם לפי גירסת הרמב״ם אפיקורס שהכוונה למין, אמנם צ״ע שהרי הרמב״ם בהל׳ תשובה ביאר שתיבת אפיקורס כוללת כל הכופר באחד מהשרשים ולא רק העובד ע״ז ואינו מאמין במציאות ה׳, ואף שרש״י פירש מין האדוק בע״ז הוא משום שגרס בגמרא מין, וצ״ע.

שוב מצאתי בספר מקדש מעט [נדפס בספר דעת קדושים להל׳ ס״ת] סי׳ רפ״א ס״ק א׳ שמדייק מדברי הרמב״ם דלאו דוקא מין האדוק לע״ז אלא ה״ה כל שהוא אפיקורס, [וגם מצדד לכלול בזה גם כופר בתורה, ומסיק שעכ״פ בודאי הכופר בנבואה ובתורה מן השמים בכלל], ותמה שם על הש״ך שפירש כן בדברי הרמב״ם והשו״ע שגרסו אפיקורס, והוא כהמבואר כאן בפנים. וע״ע בהגה הבאה.

כה. יש להעיר שאף שכן פירש בעל העיקרים בתיבת אפיקורס שהוא ע״ש יוני הזה הנקרא אפיקור [במאמר א׳ פרק י׳] אבל הרמב״ם בפירוש המשניות ריש פרק חלק פירש שהוא לשון הפקר בלשון ארמית [אמנם למעשה רק בכופר בשלשת השרשים הוא בכלל הפקרות זו].

עוד יש להעיר ששם בספר עיקרים מבואר שאיש זה אפיקו״ר כפר רק במציאות ה׳ ולא בעיקרים אחרים אלא דממילא נכלל בזה שנים האחרים שאם אין אלוה לא שייך תורה ונבואה, וא״כ מי שאינו מאמין בהאחרים בלבד אין סיבה לקרותו בשם אפיקורס, ודוקא להרמב״ם לשיטתו שאפיקורס פירושו הפקר שייך זה בכופר בכל אחד מהשלשה עיקרים, וא״כ אדרבה משמע מזה שיש לפרש אף גירסת אפיקורס רק על מי שכופר במציאות ה׳ וכמו שהוא לגירסת מין כפרש״י בגיטין הנ״ל ולא בכופר בנבואה, וכמו שמבואר גם מהש״ך לגירסת אפיקורס.

והטעם שאין הכופר בנבואה בכלל ס״ת שכתבו מין ישרף הוא משום שהכופר בנבואת משה ובתורה אף דנמצא דכשכותב וידבר ה׳ לדעתו הוא שקר עכ״ז השם נכתב על שם השם בקדושתו. וע״ע בהגה הסמוכה.

רק שצריך ביאור למה באמת הדין הוא כן שספר תורה שכתבו אפיקורס ישרף, ובאמת לא זה בלבד שמותר לשרפו אלא גם יש חיוב לשרפו, וצריך ביאור.

אלא שאף שהדין הוא שאסור לאבד את שם ה׳, וכששורף ספר תורה הרי הוא מאבד את שם ה׳, כל זה הוא רק כשנכתב השם ע״י מאמין במציאות ה׳, אבל אם כתבו מי שאינו מאמין שיש ה׳ אין זה שם והוא רשימת דיו בעלמא, ולכן אין בו קדושה ואין איסור לשרפו. ואפילו אם הוא מאמין במציאות ה׳ רק שחושב שמה שהוא כותב בהספר תורה הוא שקר ושמשה רבינו חלילה הטעה אותנו, ג״כ אין בדברים אלו שכותב קדושה שהרי חושב שבאמת אין אלו דברי ה׳[כו], שאינו מאמין במה שכותב שדיבר ה׳ וגו׳, ולכן אין לשם זה קדושה ומותר לשרפו[כז]. וכיון דבציורים אלו מותר לשרפו ציוו חז״ל שיש גם חיוב לעשות כן כדי שלא ישאר ממנו שום זכר[כח].

כו. שגם זה נקרא אפיקורס כמבואר ברמב״ם הל׳ תשובה הנ״ל. ועי׳ בהגהות הקודמות דזהו דוקא לגירסתנו בהרמב״ם אפיקורס ודלא כבהוצאת פרנקל שגרסו ברמב״ם מין דלפי זה הרמב״ם ס״ל כרש״י דדוקא הכופר במציאות ה׳ שורפים הספר תורה שכתב. וכן הוא דלא כמש״כ הש״ך שאף לגירסת אפיקורס אין בכלל זה אלא מין האדוק בע״ז [אלא דצ״ע מדברי הרמב״ם בהל׳ תשובה שאפיקורס כולל אף הכופר בנבואה].

כז. יש לעיין דלכאורה ביאור זה בטעם שריפת ס״ת שנכתב ע״י מי שכופר בנבואת משה א״ש רק בהכופר בהשורש של נבואה, אבל למה נכלל בזה גם הכופר בהשרש של שכר ועונש הא כיון שמאמין שה׳ ציוה כן למשה יש להשם קדושה, והרי גם הכופר בשכר ועונש נקרא בשם אפיקורס. ולכאורה מזה ראי׳ לגירסת הוצאת פרנקל הנ״ל, א״נ לדברי הש״ך שאף לגירסת אפיקורס אין הפירוש כאפיקורס שביאר הרמב״ם בהל׳ תשובה אלא דוקא למין שהוא האדוק בע״ז וכופר במציאות ה׳, וצ״ע.

כח. כן כתב הרמב״ם בהל׳ יסודי התורה שם וז״ל והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם ומצוה לשרפו כדי שלא להניח שם לאפיקורסים ולא למעשיהם עכ״ל. אבל לרש״י במס׳ גיטין פשיטא שטעונין שריפה משום שכיון שכתב הספר לשם ע״ז הרי הוא כספר של ע״ז שטעון שריפה [ולרש״י פשיטא שאין זה אלא כשכופר באמונת מציאות ה׳ בלבד ועובד ע״ז, משא״כ אם כופר בנבואת משה ושתורה היא מן השמים לא שייך סברא זו כמובן, ועי׳ לעיל מש״כ בשם ספר מקדש מעט שמחלק בזה בין רש״י והרמב״ם].